

NEHCÜ'L-BELÂGA'DA YER ALAN BAZI DİNÎ KAVRAMLAR ÜZERİNE MÜLAHAZALAR (*)

İsmail NARİN (**)

Öz

Hz. Ali, fakih bir sahâbî olup hikmet kapısı olarak nitelenir. Hz. Peygamber'in eğitimi altında büyümüş olup ilk iman eden sahâbîler arasında yer almıştır. Asr-ı saadet'te İslâm'ı tebliğ faaliyetine bilfiil iştirak etmiş; Bedir, Uhud, Hendek ve Hayber savaşlarına katılmış ve Hz. Peygamber tarafından birçok seriyyeye de komutan olarak atanmıştır. Yapılan antlaşmaların bazılarında da antlaşma metnini kaleme alan sahâbî olmuştur. Ayrıca vahiy kâtipliği vazifesinde de bulunan Hz. Ali, fıkıh ehliyeti ve hikmet yönüyle tanınmaktadır. Bu yönüyle ilk üç halifenin kendisine danıştığı seçkin sahâbe arasında yer almıştır. Hz. Ali, halife seçildikten sonra döneminde yaşanan bazı hadiseler nedeniyle günümüzde dahi en fazla tartışılan isimlerden biridir. Dinî bazı akımlar tarafından kendisine mitolojik değer atfedilmiş olmakla beraber Ehl-i Sünnet kaynakları Hz. Ali'yi tarihi şahsiyetiyle algılamaktan yanadır. Nitekim ona atfedilen söz ve hitabeler bu çerçevede ele alınmış ve fıkıh usulü kaynaklarından biri olan "sahâbe kavli" arasında değerlendirilmiştir. Hz. Ali'nin sözleri, hitabeleri, görüşleri ve fetvaları ise Müslümanlar arasında hüsnü kabul görmüş olup bazıları Nehcü'l-belâga isimli kitapta bir araya getirilmiştir. Eser ağırlıklı olarak İslâm dininin iman, ibadet, ahlâk ve ahkâm konuları ile çeşitli içtimaî ve iktisadî meseleler hakkında bilgilendirici hususları ihtiva etmektedir. Bu çalışmada, Nehcü'l-belâga'da yer alan ve Hz. Ali'ye nisbet edilen tavsiyeler ve hikmetli sözlerden hareketle fıkıh ve ahlak alanındaki bazı temel konulara yaklaşımı incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hz. Ali, Nehcü'l-belâga, Fıkıh, Ahlak, Hikmet.

*) Bu makalenin temelini, 03-05 Ekim 2013 tarihinde Bingöl Üniversitesi tarafından düzenlenen *Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu*'nda "Nehcü'l-belâga Çerçevesinde Hz. Ali'den Tavsiyeler ve Hikmetli Sözler" adıyla sunulan tebliğimiz teşkil etmektedir.

**) Yrd. Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı (e-posta: ismailnarin@gmail.com).

An Assessment of Some Religious Terms in the Nahj al-Balagha

Abstract

Caliph Ali, a faqih companion, also described as the source of wisdom, was not only educated by the Prophet Mohammad himself, may Allah bless him and grant him peace, he was also on of the first companion believers. He personally attended the struggle of spreading Islam at the age of happiness, and was engaged with the battles of Badr, Uhud, Khandaq and Khaybar. He was also appointed to many wars as a commander by the Messenger of Allah. Besides that, the manuscripts of some of the agreements were written by him. Ali, who served sometimes as a revelation clerk was also known as some of the companions who got the wisdom of divine and capability of fiqh. For this sometimes the other three caliphs were consulting with him. Even today he is one of the highly disputed names due to some issues occurred after his designation. While some of the religious movements attributed mythological significance to Ali, the Ahl al-Sunnah sources give preference to understand his historical personage. Hence to him attributed words and speeches were utilized in this context and considered among “companion statements”. The words, speeches, views and fetwas of Caliph Ali were honored among muslims and some of them were aggregated with the title The Nahj al-Balagha. It comprises predominantly some of topics of Islamic faith, worship, morality and various informative judgments as well as informative topics on various social and financial issues.

Keywords: *Caliph Ali, The Nahj al-Balagha, Fiqh, Ethic, The Divine Wisdom.*

Giriş

Hz. Ali, İslâm’ın temel kaynaklarını nakleden nesil olan ashâb-ı kirâm arasında isminden en çok bahsedilen şahsiyetlerden biridir. Yiğitliği, cesareti ve şecaatiyle yer edinmiş karizmatik¹ kişiliği yanında dinin ahkâmına olan vukûfiyeti ve hikmet anlayışından dolayı “ilim kapısı”² olarak nitelenmiştir. Bunda hiç şüphesiz Hz. Peygamber’in yanında büyümüş ve nebevî eğitimle yetişmiş olmasının etkisi büyüktür. Ayrıca Kur’an bilgisi ve fıkıh alanındaki yetkinliği de³ sahâbe arasında önemli bir sima olarak tebarüz etmesini sağlamıştır.

Hz. Ali, İslâm’ı daha çocuk yaşta kabul etmiş ve iman eden ilk kişiler arasında yer almıştır. Hz. Peygamber’in İslâm’ı tebliğ faaliyetine bilfiil katılmış ve bu mücadelenin cefakâr halkasının ilk teşekkülünde bulunmuştur. Cennetle müjdelenen sahâbe arasında

-
- 1) İslâm Mezhepler Tarihi’nde Hz. Ali’nin karizmatik kişiliği etrafında oluşan inançlar için bkz. Ahmetoğlu, Şahin, “İslâm Mezhepleri Tarihi’nde Karizmatik Liderlik Anlayışı: Hz. Ali Örneği”, *Milel ve Nihal*, C. 7, S. 3, 2010, s. 167-188.
  - 2) Tirmizî, Muhammed b. İsâ, *el-Câimu’s-sahîh*, I-VI, Dâru’l-hadîs, Kahire 2005, “Menâkıb”, 20.
  - 3) Hz. Ali’nin fıkıh teşekkül sürecindeki etkileri için bkz. Öztürk, Mehmet, *İslam Hukukunun Teşekkül Sürecinde Hz. Ali’nin Rolü* (Yayımlanmamış doktora tezi), Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2012, s. 10 vd.

da yer alan⁴ Hz. Ali, ayrıca Bedir ehlinden olup Hz. Peygamber tarafından birçok seriyeye komutan olarak atanmış ve yapılan antlaşmaların bazılarında da antlaşma metnini kaleme almıştır.⁵ Ayrıca Hulefâ-yi Râşidîn'den biri olup ilk üç halifenin de, kendisine sürekli danıştığı dirayetli bir sahâbîdir.

Bu meziyetleri yanında Resûlullâh'a nesep açısından da yakınlığı bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in amcasının oğlu, Hz. Fâtıma'nın kocası ve Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in babasıdır. Hz. Peygamber'in nesli, Hz. Ali ve Hz. Fâtıma'nın evliliğinden dünyaya gelen çocukları vasıtasıyla devam etmiştir. Bu durum, Hz. Ali'yi ve çocuklarını ümmet içinde büyük sevgiye mazhar kılmış, farklı unvanlarla anılmalarını sağlamıştır.⁶ Nitekim Hz. Hasan'ın neslinden gelenlere *şerif*, Hz. Hüseyin'in neslinden gelenlere ise *seyyid* unvanı verilmiştir.⁷

Fesahati ve üstün hitabetiyle de tanınan Hz. Ali'nin güzel ve hikmetli sözleri kaynaklarda nakledilegelmiş; bazı hitabe ve mektupları ise *Nehcü'l-belâga* adlı eserde bir araya getirilmiştir.⁸ Eser, edip ve şair Şerîf er-Radî (v. 406/1015) tarafından derlenen ve Hz. Ali'ye nisbet edilen çeşitli metinlerden oluşmuş bir antoloji⁹ olup ağırlıklı olarak İslâm dininin iman, ibadet, ahlâk ve ahkâm konuları ile çeşitli içtimaî ve iktisadî meseleler, bazı savaşlarla tarihî olayların sebep ve sonuçları, insanın Allah'la ve diğer insanlarla olan münasebetleri ve siyaset gibi konularda bilgilendirici hususları ihtiva etmektedir. Gerek muhteva gerekse üslûp açısından Arap dili ve edebiyatının çok değerli parçalarını ihtiva etmesi açısından ayrı bir öneme sahiptir.¹⁰ Şiîler bu eserdeki sözlerin Hz. Ali'ye ait olduğunda şüphe etmedikleri hâlde Ehl-i Sünnet kaynakları bunları tereddütle karşılamakta-

4) İbn Abdilber, Yûsuf b. Abdillâh en-Nemerî, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, I-IV, Dâru'l-cil, Birinci baskı, Beyrut 1992, C. III, s. 1089 vd.; İbnü'l-Esir, İzzeddin Ali b. Muhammed, *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, I-VI, Dâru'l-fikr, Beyrut 1989, C. III, s. 588; İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, Thk. Âdil Ahmed Abdülmevcud – Ali M. Muavvaz, I-VIII, Dâru'l-kutubi'l-ilmîye, Beyrut 1415, C. IV, s. 464 vd.

5) Tirmizî, "Menâkıb", 20; İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd, *Sünen-i İbn Mâce*, I-IV, Dâru'l-hadîs, Kahire 2005, "Mukaddime", 11; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, C. III, s. 1089 vd.; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, C. III, s. 588 vd.; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe*, C. IV, s. 464 vd.; Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, Çev. Salih Tuğ, I-II, Ankara 2003, C. I, s. 512, 536, 597, 605, 609.

6) İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, C. III, s. 1089 vd.; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, C. III, s. 588 vd.; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe*, C. IV, s. 464 vd.; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, C. II, s. 677.

7) Öz, Mustafa, "Ali Evlâdı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, C. II, s. 393.

8) Kandemir, M. Yaşar, "Ali (İlmî Şahsiyeti)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, C. II, s. 375.

9) Şerîf er-Radî'nin hayatı için bkz. Mustafa Zamânî, *Terceme u şerh-i Nehcü'l-belâga*, İntişârât-ı Peyâm-ı İslâm, Tahran 1360, C. I, s. 31 vd.; Özel, Mustafa, "Şerîf er-Radî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, C. XXXIX, s. 4.

10) Durmuş, İsmail, "Nehcü'l-belâga", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2006, C. XXXII, s. 538-539.

dır.¹¹ Bununla beraber eser, Hz. Ali’yi mitolojik ve efsanevî bir figürden ziyade daha çok tarihsel bir şahsiyet olarak ele almış olması yönüyle önemlidir.

Nehcü’l-belâga’nın Hz. Ali’nin düşünce ve hitabetine has özelliklerden yoksun olduğu¹² tezinin haklılık derecesini incelemek ayrı bir araştırma¹³ konusu olduğu için, bu makalede ilgili tartışmalara girmeden, eserde kendisine nisbet edilen sözlerden hareketle fıkıh ve ahlak alanındaki bazı temel konulara yaklaşımı incelenecektir. Burada üzerinde imal-i fikir edilecek hususlar ise fıkıh ilminin “mesâil-i şer’iyyey-i amelîyyeyi bilmek”¹⁴ olan yerleşik tanımından ziyade “kişinin lehinde ve aleyhinde olan şeyleri bilmesi” şeklinde İmam Azam Ebû Hanife’den nakledilen¹⁵ tanımının kapsamına giren konulardır. Dolayısıyla, bu hitabelerin fıkıhın itikadî, ahlakî ve amelî konulara şamil olan tanımı çerçevesinde değerlendirilmesi daha isabetlidir.

1. Kendisine Karşı Takınılmasını İstedığı Tutum

Hz. Ali, günümüzde dahi varlığını sürdüren kimi siyasî ve itikadî ihtilafların konusu yapılmış şahsiyetler arasında yer almaktadır. Siyasî yaşanmışlıklar, Hz. Ali’yi tarihî kişiliğinden koparmış ve çok farklı bir noktaya götürmüş¹⁶ olmakla beraber Ehl-i Sünnet anlayışı Hz. Ali’yi tarihî şahsiyetiyle algılamaktan yanadır. Hz. Ali’yi duygusallığın efsaneleştirdiği tarih dışı bir kişilik yerine tarihsel bir kişilik¹⁷ olarak kabul eder. Daha sarîh bir ifadeyle, Ehl-i Sünnet anlayışı Hz. Ali’ye ulûhiyet izafe eden¹⁸ yaklaşımların karşısındadır.¹⁹ Nesîmî (v. 812/1418)’nin *Divân*’ında, Vîrânî (v. XVI. yy)’nin şiirlerinde, Şah İsmail Hatâî (v. 930/1524)’nin *Divân ve Dehnâme*’sinde yer alan ve bir anlamda Hz. Ali’ye ilahlık yükleyici vasıflardaki deyişleri kabul etmediği gibi bu şairlerin çizgisinin giderek hafifleyen devamı olan Pir Sultan Abdal ve Kul Himmet’in “velâyet” anlayışı-

11) İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali, *Lisânü’l-mîzân*, I-VII, Müessesetü’l-a’lemî li’l-menşûrât, Beyrut 1406/1987, C. IV, s. 223

12) İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü’l-mîzân*, C. IV, s. 223; Kandemir, “*Ali (İlmî Şahsiyeti)*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. II, s. 375.

13) *Nehcü’l-belâga*’nın Hz. Ali’ye aidiyetinin ciddî problemler içerdiğine dair bkz. Korkmaz, Sıddık, “*Nehcü’l-Belâga’nın Müellifi ve Metni İle İlgili Problemler*”, *SÜİFD*, S. 23, Yıl: 2007, s. 165 vd.

14) *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, İstanbul 1300, md. 1.

15) Sadrüşşerîa Ubeydullah b. Mes’ûd, *et-Tâvîh şerhu’t-Tankîh*, I-II, Dârü’l-erkam, Beyrut, trs., C. I, s. 31.

16) Azimli, Mehmet, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4 Hz. Ali*, Ankara Okulu Yay., İstanbul 2015, s. 11.

17) Özdemir, Mehmet, “*Endülüis Emevileri Döneminde Hz. Ali İle İlgili Yaklaşımlar*”, *Hz. Ali Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri*, Bursa 2005, s. 255.

18) Nusayrîlerin tanrı inanışlarında Hz. Ali’nin yeri için bkz. Bulut, Halil İbrahim, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2015, s. 331.

19) Resûl-i Ekrem, iki zümrenin Hz. Ali hakkındaki düşünce ve tutumlarıyla dalâlet içinde olduğunu buyurarak Hz. Ali’yi sevmede ifrata düşenler ile O’na iftira edip yalan söyleyenlerin helak olacaklarını söylemiştir. Bkz. İbn Abdilber, *el-İstî’âb*, C. III, s. 1101.

na²⁰ da mesafelidir. Dolayısıyla Aleviliğin inanç dünyasındaki mitolojik Ali'den farklı olarak Ehl-i Sünnet'in geleneksel hafızasında Hz. Ali, bugün Sünnî kültürün temsil ettiği Müslümanlığı yaşayan biridir.²¹ Bununla beraber Sünnî kaynaklarda Hz. Ali'nin tarihsel kişiliğine uymayan birçok menkıbe ve abartının da yer aldığı görülür.²²

İslâm tarihinin ilk döneminden hemen sonra, Ehl-i beyt'e karşı zulüm çemberi kurulmuş, ümmetin onlardan hakkıyla istifade etmesinin önüne geçilmiştir. Oysa Kur'an, Hz. Peygamber'in Ehl-i beyt'ine karşı Müslümanların takınmaları gereken tavrı şu âyetle hatırlatmaktadır: “*De ki, ben buna karşılık sizden akrabalık sevgisinden başka bir ücret istemiyorum.*”²³ Bu buyruğa uymak Hz. Peygamber'e karşı asgari şükran borcunun yerine getirilmesidir. Hem sevgide ifrat hem de zulme uğrama çelişkesine maruz kalan Hz. Ali bu konuda yaşanacaklara karşı şu uyarılarda bulunmuştur: “Benden dolayı iki sınıf helak olacak: Biri sevginin haktan uzaklaştırdığı ifrat derecede, beni aşırı sevenler; diğeri de nefretin haktan uzaklaştırdığı ifrat derecede, benden aşırı nefret edenler. Davranış olarak insanların benim hakkımdaki en hayırlıları, orta yolu seçenlerdir.”²⁴ Orta yoldan ayrılmamayı öğütleyen ve “*Allah'ın eli cemaatle beraberdir.*”²⁵ hadisine vurguda bulunan bu hitabede yer alan “denge” ve “mizan” niteliği, hem inanç hem de amel açısından “vasat ümmet” olmaya erişmenin şartı olarak görülmektedir.

Kur'an'ın yolunu takip ettiğini ve Resûlullâh'ın sünnetine tabi olduğunu vurguladığı bir konuşmasında Allah hususunda, kınayıcının kınamasına aldırış etmeyen, simaları sıddıkların siması, sözleri iyilerin sözleri olan bir topluluktan olduğunu söylemektedir. Bu topluluk, Kur'an'ın ipine sınımsız sarılmışlardır; Allah'ın kanunlarını, Resûlü'nün sünnetini ihya ederler.²⁶ Böylece Hz. Ali'nin ifrat ve tefrit sarmalında kaybolmuş gruplarla değil, mümin ve muttakilerle beraber olduğunu öğrenmekteyiz.

2. İman ve İslam

“İman” kavramı, dinin şüphesiz en temel kavramlarından biridir.²⁷ İslam düşüncesinde iman, “Hz. Peygamber'i Allah'tan vahiy yoluyla getirdiği kesin olarak bilinen her

20) Bkz. Üzümlü, İlyas, “*Şâh-ı Merdân Murtazâ Ali: Kültürel Alevî Kaynaklarına Göre Hz. Ali Tasavvuru*”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, S. 11, 2004, ss. 75-104.

21) Şahin, Haşim, *Ahmet Yaşar Ocak Kitabı / Arı Kovanına Çomak Sokmak*, Timaş Yay., İstanbul 2014, s. 455.

22) Bkz. Azimli, *Hz. Ali*, s. 35 vd.

23) 42/eş-Şûrâ/23

24) Şerif er-Radî, Muhammed b. el-Hüseyn, *Nehcü'l-belâga*, (nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd), I-III, Matbaatü'l-istikâme, Kahire, trs., s. 242.

25) Tirmizî, “Fiten”, 7; Nesâî, “Tahrimü'd-dem”, 6: “*Yedullahi ma'a'l-cemâ'a*”

26) Şerif er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, s. 397.

27) Âyet ve hadisler ışığında “iman” ve “İslâm” kavramları için bkz. Kâdî İyâz, Ebu'l-Fazl Kâdî İyâz b. Mûsâ el-Yahsûbî, *Kitâbü'l-imân*, Thk. Hüseyin b. Muhammed eş-Şevvât, Birinci baskı, Dâru'l-vatan, Riyad 1417, s. 94 vd.

şeyde, hiçbir şüpheye yer vermeden, bütün yönleriyle kabul ve tasdik etmek” şeklinde tanımlanır.²⁸ İman, ferde ve topluma birçok yükümlülük getirmektedir. Bunun yanında farklı imkânlar sunan yönü de bulunmaktadır. Bu açıdan, iman uhrevî kurtuluşa ermenin yanında dünyevî selametin sağlanmasının da teminatı kabul edilir. Hz. Ali’ye göre iman *sabır, yakîn, adalet* ve *cihad* olmak üzere dört esas üzerine inşa edilmiştir.²⁹ Bu esaslar, imanın sorumluluk bilincini gerekli kıldığını hatırlatması açısından önemlidir. Çünkü iman bir inşa faaliyetidir. Bu faaliyetin zorunlu kıldığı sorumluluk ahlakı ancak imanla inşa edilebilir. Ruh arındırmak, adalet duygusunu tesis etmek ve sabretmek ise hem bireyde hem de toplumda sorumluluk duygusunun yerleşmesinin zorunlu şartlarıdır.

İman aynı zamanda bir nevi teslimiyet olarak kabul edilir. Allah’ın azametini bilen kişinin büyüklük taslamayacağını belirten Hz. Ali’ye göre yücelik ancak Allah’a tevazu göstermekle, kişinin selameti de O’na teslim olmakla gerçekleşir.³⁰ Buna göre, kâinat kitabını okuyup Allah’ın kudreti karşısında acze düşenin, benliğin kitabını okuyarak O’na karşı tevazu göstermesi ve teslim olması, insanı en şerefli varlık kategorisine yükselten iman hâlidir. Bu yüzden mümin kimse, yalnız Allah’a yönelir ve yalnız O’na kulluk eder. Allah’tan başkasına baş eğmeyeceği gibi yaratılmış hiçbir varlığı ilahlaştırılmaz. Bu yönüyle Allah’a teslimiyet, insanı özgürleştirir ve eşyanın da bir müessirin eserinden öte kutsallığının bulunmadığı bilincini yerleştirir. Bu nedenle, teslimiyetin sonucunda insanın yapacağı yegâne amel itaat olup bu, Allah’ın kulları üzerindeki hakkıdır.³¹

Hz. Ali, İslâm’ın yegâne din ve nizam olduğunu “İslâm, selametin adıdır, yüceliğin bir araya geldiği yerdur.”³² sözüyle dile getirir. İslâm’ın bu özelliğinden dolayı, Kur’an-ı Kerim’de, farklı bir din arama çabası içine girmenin hüsrarla sonuçlanacak beyhude bir gayret olduğu belirtilmektedir. “*Kim, İslâm’dan başka bir din ararsa, bilsin ki kendisinden böyle bir din asla kabul edilmeyecek ve o ahirette ziyan edenlerden olacaktır.*”³³ âyetinde ifade edilen uyarıyı hitabelerinde dile getiren Hz. Ali’ye göre bu tür bir arayışın neticesi “hüzün” ve “azap”tır: “Kim İslâm’dan başka bir din ararsa azar; kurtuluş bağları kopar, tökezlemesi büyük olur. Dönüşü de, derin bir hüzne, şiddetli bir azabadır.”³⁴ Âyette de belirtildiği gibi böyle bir çabanın kendisi ahirette ziyan olarak neticelenmektedir.

İmanın yanında “cihad”ı da Allah’a yakınlaşmada en temel vesilelerden kabul eden Hz. Ali, cihadın İslâm’ın zirvesi olduğunu vurgulayıp namaz kılmanın dinin esası, zekât vermenin bir fariza, Ramazan ayında oruç tutmanın azap için bir kalkan olduğunu, hac farızasını yerine getirmenin ve umre ziyaretinde bulunmanın yoksulluğu giderdiğini ve

28) Topaloğlu, Bekir vd., *İslâm’da İnanç Esasları*, İstanbul 2001, s. 34.

29) Şerif er-Radî, *Nehcü’l-belâga*, s. 630.

30) Şerif er-Radî, *Nehcü’l-belâga*, s. 266-267.

31) Şerif er-Radî, *Nehcü’l-belâga*, s. 439.

32) Şerif er-Radî, *Nehcü’l-belâga*, s. 276-277.

33) 3/Âl-i İmrân/85.

34) Şerif er-Radî, *Nehcü’l-belâga*, s. 297.

günahtan alıkoyduğunu belirtir.³⁵ Amellerin insan davranışları üzerinde farklı tesirler icra edeceğini ise şu sözleriyle beyan etmektedir: “Sıla-i rahimde bulunmak, malı artırıp ömrü uzatır; gizli verilen sadaka, günaha kefarete olur; açık verilen sadaka, kötü ölümü def eder; marufu işlemek, değersiz ölümden korur.”³⁶ Nitekim Hz. Peygamber (a.s.) “*Her kim rızkının genişlemesini isterse sıla-i rahimde bulunsun.*”³⁷ diye buyurmuştur. Hz. Ali'nin bu sözü ise bir yönüyle hadisin âdeta şerhi niteliğindedir.

3. Kur'an ve Sünnet

Kur'an ve Sünnet, dinin ahkâmını öğrenme ve ihtilafları sona erdirmeye başvurulacak temel kaynaklardır. İnsanların inanç ve amel açısından istikamet sahibi olabilmeleri İslâm inancına göre ancak Kur'an'a ve Hz. Peygamber'in sünnetine tabi olmalarıyla gerçekleşir. Hitabelerinde her ikisine temel referans kaynağı olarak değindiği görülen Hz. Ali, “*Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz, onu Allah'a ve Resûlüne götürün.*”³⁸ ayetini “Allah'a götürülmesi, O'nun kitabıyla hükmetmemiz; Resûlullâh'a götürülmesi ise, O'nun sünnetine uymamızdır.”³⁹ şeklinde tefsir etmiştir. Nitekim Hz. Peygamber, Muaz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken kendisine bir dava getirildiğinde neyle hükmedeceğini sorunca Muaz, sırayla, Allah'ın Kitabı'na ve Resûlü'nün sünnetine göre hükmedeceğini, onda da bulamazsa re'yiyle ictehad edeceğini ve vazgeçmeyeceğini beyan etmiştir.⁴⁰ Hz. Ali, İslâm'ın bu iki temel kaynağıyla amel etme hususunda şöyle buyurmuştur: “Bizim Allah'ın kitabıyla amel etme ve Resûlü'nün yolundan gitme, hakkı yerine getirme ve sünneti yüceltme sorumluluğumuz vardır.”⁴¹ Bu sorumluluk ilahî davanın aynı zamanda ihtilafları gidermeyi hedefleyen kurtuluş reçetesi üzerinde tefekkür edilmesini zorunlu kılmaktadır. Hz. Peygamber'in “*Size iki şey bırakıyorum, onlara sarıldığınız sürece asla dalâlete düşmezsiniz: Allah'ın kitabı ve Resûlü'nün sünneti*”⁴² sözü ise dalâletten çıkışın yolunu göstermesi ve ümmetin her bir ferdinin ödevine hazırlanması hususunda önemli bir tavsiyedir.

Kur'an bütün sahâbe tarafından yegâne merci olarak kabul edilmiştir. Bu minvalde Hz. Ali Kur'an'ın şer'î ve aklî her hakikatin ilk prensibi olduğunu, dinin de Kur'an'la kemâle erdiğini belirtmektedir: “Kur'an hem emreden hem men eden; hem susan hem

35) Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, s. 213.

36) Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, s. 213.

37) Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Câimu's-sahîh*, I-VIII, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul, trs., “Edeb”, 12.

38) *4/en-Nisâ/59*.

39) Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, s. 239-240.

40) Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, I-V, Dâru'l-hadîs, Kahire 1999, “Akdiye”, 11; Tirmizî, “Ahkâm”, 3.

41) Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, s. 318.

42) Malik b. Enes, *el-Muvatta*, Thk. M. Fuad Abdalbaki, Dâru'l-hadîs, Kahire 2005, “Kader”, 1.

konuşandır. O, Allah'ın mahlukâtı üzerindeki bir hüccetidir. Nurunu tamamlayan Allah, dinini Kur'an'la kemale erdirmiştir.⁴³ Hz. Peygamber, geçmiş ümmetlerde yaşandığı gibi, Müslümanların da dinî ve itikâdî ihtilaflara düşmemeleri için Kur'an'ı rehber edinmeleri gerektiğine dikkat çekerken Kur'an'ın "Allah'ın sağlam ipi"⁴⁴ ve "semadan yere uzatılmış ip"⁴⁵ vasfıyla bu ihtilafı giderecek sağlam bir dayanak olduğunu vurgulamıştır. Hz. Ali, ümmetin önündeki muhtemel tehlikelerden biri olan inanç temelli buhranların önüne geçmek, dinin esaslarıyla tali konuların birbirine karışmasına engel olmak için, Müslümanları yine Kur'an'a tabi olmaya çağırılmaktadır: "Tutunulacak sağlam bir ip, apaçık bir nur ve susamışların susuzluğunu giderici şifalı bir kaynak olan Allah'ın kitabına sarılın. O yaşayanı temizler, ona sarılıp tutunanı kurtarır. Eğrilmediği için düzeltilmesi gerekmez. Çok okumaktan, çok dinlemekten yıpranmaz. Onunla konuşan doğru konuşur; onunla amel eden kazanır."⁴⁶ Allah'ın hiç kimseye Kur'an gibi başka bir şeyle öğüt vermediğini belirten Hz. Ali, Kur'an'ı "Allah'ın sağlam ipi ve güvenilir vasıta"⁴⁷ olarak nitelemektedir.

Kur'an, sadece ona tabi olanların "salah"ına vesile olan bir hidayet kaynağıdır. Hz. Ali de müminlere hidayet yolundan ayrılmamaları için Kur'an'ı öğrenmelerini ve okumalarını tavsiye etmektedir: "Kur'an'ı öğrenin; zira Kur'an sözün en güzeli. Kur'an'da anlayışınızı derinleştirip kavrayışınızı genişletin; zira o, gönüllerin baharındır. Onun nuruyla şifa arayın; zira göğüslerin şifasıdır. Onu güzel okuyun; zira o, kıssaların en faydalısıdır."⁴⁸ Bir hadiste Hz. Peygamber de Kur'an'ı "nur" olarak niteleyerek şöyle buyurmaktadır: "...Siz e iki büyük şey bırakıyorum. İlki Allah'ın kitabı olup onda hidayet ve nur vardır. Allah'ın kitabına sımsıkı sarılın, ona iyice tutunun!" Sonra şöyle buyurdu: "Ehl-i beytimi bırakıyorum. Ehl-i beytim hakkında size Allah'ı hatırlatıyorum."⁴⁹

Kur'an'a manevî bir şifa kaynağı⁵⁰ olarak bakan Hz. Ali, onu öğütlerin en faydalısı olarak değerlendirmektedir: "Şanı Yüce Allah 'Biz o kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık'⁵¹ buyuruyor. Onda her şeyin açıklaması vardır.⁵² Kitabın bir kısmının diğer kısmı

43) Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, s. 347.

44) Tirmizî, "Fedâilu'l-Kur'an", 14; Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman, *Sünen-i Dârimî*, I-II, Dâru'l-hadîs, Kahire 2000, "Fedâilu'l-Kur'an", 1: "hablullâhi'l-metîn"

45) Tirmizî, "Menâkıb", 32: "hablün-memdûd mine's-semâ ile'l-arz"

46) Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, s. 284.

47) Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, s. 331.

48) Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, s. 213.

49) Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-sahîh*, Thk. M. Fuad Abdalbaki, I-V, Dâru'l-hadîs, Kahire 1997, "Fedâilü's-sahâbe", 36, 37; Dârimî, "Fedâilü'l-Kur'an", 23.

50) Bkz. 17/el-İsrâ/82: "O, müminler için şifa ve rahmettir."

51) 6/el-En'âm/38.

52) 16/en-Nahl/89: "Bu Kitap'ı sana, her şey için bir açıklama, bir hidayet ve rahmet kaynağı ve Müslümanlar için bir müjde olarak indirdik."

nı tasdik ettiğini, onda çelişki bulunmadığını zikrediyor. Yüce Allah 'Eğer o, Allah'tan başkası tarafından gelmiş olsaydı onda birçok tutarsızlık bulurlardı'⁵³ demektedir.⁵⁴ Bu tespitlerin yanında Hz. Ali'nin bir usûl ilkesi tesis eden "Kur'an âyetlerinden bazıları diğerleriyle konuşur, bir kısmı da diğerlerine şahitlik eder."⁵⁵ mealindeki sözü, Kur'an'ın anlaşılmasını sağlayan temel bir prensip vazifesi görmektedir.

Kur'an, ilk muhataplarının ıslahını sağlamış bir kitap olarak barışın ve kardeşliğin tesisi için⁵⁶ istifade edilecek bir kaynak, yardımına başvurulacak bir hüccettir: "Siz, Allah'ın kitabıyla bakıyor, onunla konuşuyor ve onunla işitiyorsunuz. Eski kinleriniz üzerinde merada ot bitti de aranızdaki düşmanlığı Allah'ın kitabıyla unuttunuz. Ümitleri sevme hususunda aranızda anlaşma sağladınız. Mal kazanmada birbirinizle yarıştınız. Oysaki önceleri, şeytan sizi yoldan çıkartmış; gurur, yolunuzu şaşırtmıştı."⁵⁷ Küfür, nifak, azgınlık ve dalâlet gibi büyük hastalıklara Kur'an'ın şifa olduğunu söyleyen Hz. Ali Kur'an'ın öğüdünü, aldatmayan, sapırtmayıp doğru yolu gösteren ve sözünde yalan olmayan bir nasihat olarak tavsif ederek⁵⁸ "Onu kendinize nasihatçi yapın ve onu ölçü alarak kendi görüşlerinizi itham edin." demiştir.⁵⁹ Ona göre batıl inanç ve bozuk ahlak gibi müzmin hastalıkların tedavisi ancak Kur'an'ın okunması ve üzerinde tefekkür edilmesiyle gerçekleştirilebilir.

Kur'an ahlakına sahip olan ve "Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin."⁶⁰ mealindeki âyetle ahlakın kemal derecesinde olduğu bildirilen Hz. Peygamber ise, Hz. Ali için örnek bir insan, tabi olunması gereken bir resûldür: "Allah, O'nu peygamberlerin gönderildiği ve dillerin birbiriyle çekiştiği bir zamanda gönderdi. O'nu peygamberlerin peşinden gönderdi ve vahyi onunla sona erdirdi."⁶¹ Hz. Peygamber aynı zamanda, insanlara hidayet yolunu gösteren bir kılavuzdur. Bundan dolayı O'nun sünnetine tabi olmak müminler için vacibedir. Bu hakikate işaret etmek için Hz. Ali, "Allah, doğru yola götüren bir Peygamber'i, konuşan bir Kitap'la ve dosdoğru bir işle gönderdi."⁶² diyerek Hz. Peygamber'in dindeki aslı konumuna dikkat çekmiştir. Nitekim Hz. Peygamber'den nakledilen ve O'na nisbeti kesin olarak sübut bulmuş söz, fiil ve takrirlerin gereğiyle amel etmenin zorunlu olduğu Kur'an'da sarih olarak beyan edilmektedir. Bunu ifade eden

53) 4/en-Nisâ/82.

54) Şerif er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, s. 56-57.

55) Şerif er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, s. 251.

56) Barış ve kardeşliğe dair âyetler için bkz. 2/el-Bakara/224; 3/Âl-i İmrân/89; 4/en-Nisâ/128, 146; 8/el-Enfâl/10; 16/en-Nahl/119; 49/el-Hucurât/9, 10.

57) Şerif er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, s. 251-252.

58) Şerif er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, s. 347.

59) Şerif er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, s. 329.

60) 68/el-Kalem/4.

61) Şerif er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, s. 251.

62) Şerif er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, s. 317.

âyetlerden biri olan “Allah’a ve Resûlü’ne itaat edin.”⁶³ âyetinde emir kipi kullanılmıştır. Emir ise, emredilen şeyin yerine getirilmesinin zorunlu olduğuna delâlet eder.⁶⁴

Bir peygamberin risâlet hayatı boyunca yüklendiği görevlerden biri de tebliğdir.⁶⁵ Kur’an’da “O gaybın bilgilerini sizden esirgemez.”⁶⁶ denilerek Hz. Peygamber’in, bu vazifesini hakkıyla yerine getirdiği haber verilmektedir. Aynı şekilde Ehl-i kitaba hitaben “Resûlümüz size Kitap’tan gizlemekte olduğunuz birçok şeyi açıklamak üzere geldi.”⁶⁷ âyetiyle peygamberlerin hem tebliğ hem beyan sorumluluğunu taşıdıkları hatırlanmaktadır. Ayrıca insanlara “Allah’tan bir nur, apaçık bir kitap” geldiği ifade edilen bu ayette “nur”dan maksadın “Hz. Peygamber”, “kitap”tan maksadın ise “Kur’an-ı Kerîm” olduğu belirtilmiştir.⁶⁸ “Kim Resûl’e itaat ederse, Allah’a itaat etmiş olur.”⁶⁹ âyeti ise Hz. Peygamber’in konumunu teyit etmenin yanı sıra O’na itaatın alanını genişletmiştir. Bu çerçevede Hz. Ali, ilâhî davayı tebliğ ve âyetleri beyan eden Hz. Peygamber’e karşı takınılması gereken tutumun ne olması gerektiğini şu veciz ifadelerle açıklamaktadır: “Allah’a gösterdiğiniz gibi O’na da saygı gösteriniz. Çünkü O, size Allah’ın dininden hiçbir şeyi gizlemedi.”⁷⁰ Hz. Ali’nin bu sözü, Hz. Peygamber’in dinde hiçbir şeyi gizlemediğini⁷¹ ve bu mevzuda daha sonra çıkmış bazı ihtilafların yersiz olduğunu hatırlatması açısından dikkat çekicidir.

Hz. Ali’nin, İbn-i Mülcem tarafından saldırıya uğrayıp yaralandıktan sonraki son sözleri ise usûlî bir ilkenin vaz edilmesi yönünden önemlidir: “Sizlere vasiyetim, Allah’a hiçbir şey ortak koşmayın ve Hz. Muhammed’in sünnetini kaybetmeyin. Bu iki esası ayakta tutun.”⁷² Bu vasiyet, tevhide çağırma ve Resûl-i Ekrem’in sünnetine davet etme açısından müminlerin hareket tarzını şekillendiren hikemî bir kılavuz niteliğindedir.

63) 3/Âl-i İmrân/32, 132; 5/el-Mâide/92; 8/el-Enfâl/1, 20, 46; 58/el-Mücâdele/13.

64) Sadrüşşerîa et-Tâvzîh, I, 329.

65) 5/el-Mâide/67

66) 82/et-Tekvîr/24

67) 5/el-Mâide/15

68) Zuhaylî, Vehbe, et-Tefsîrî’l-münîr, Dâru’l-fıkr, İkinci baskı, Dimaşk 2003, C. III, s. 483.

69) 4/en-Nisâ/80

70) Şerîf er-Radî, Nehcü’l-belâga, s. 347.

71) Mâide Sûresi’nin “Ey Resûl! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O’nun elçiliğini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Doğrusu Allah, kâfirler topluluğuna rehberlik etmez.” (5/el-Mâide/67) âyetinin Hz. Ali hakkında olmadığı konusu ve Gadir-i Hum meselesi etrafındaki ihtilaflar için bkz. Sofuoğlu, Cemal, “Gadir-i Hum Meselesi”, AÜİFD, C. XXVII, Yıl: 1983, s. 461-470.

72) Şerîf er-Radî, Nehcü’l-belâga, s. 499.

4. İlim

İlim, medeniyet inşa etmenin önemli bir unsuru olup elde edilmesi için emek sarf edilecek mutlak bir değerdir. Bilme faaliyetinin önemini vurgulama sadedinde Kur'an-ı Kerim, "Rabbim, ilmimi artır!"⁷³ diye Allah'a dua etmemizi öğütler. İlimin bu tarzda ihtiramla anılması bu uğraşta bulunanları saygın bir konuma yükseltmiştir. Hz. Peygamber, âlimlerin peygamberlerin varisleri olduğunu buyurarak, ilâhî vahyin iltifatına mazhar olan ilmi övmüş ve teşvik etmiştir. "Âlimler, peygamberlerin varisleridir. Peygamberler miras olarak ne dinar, ne de dirhem bırakırlar; onlar yalnızca ilim miras bırakırlar."⁷⁴ Bu hadis-i şeriften peygamberlere duyulan sevgi ve saygıdan âlimlere de pay düşeceği anlaşılmaktadır. Âlimlere gereken saygının gösterilmesi ise, kuşkusuz dinin doğru anlaşılmasına yardımcı eder. Dinin sahih bir şekilde öğrenilmesi de, Allah'a samimi kullukta bulunmanın başlıca engellerinden biri olan cehaletin hâkimiyet alanının küçülmesini sağlar.

İlmi elde etme çabasında olan birisinin Hz. Ali'nin nazarında dikkat etmesi gereken husus, hem Yaratıcı'ya hem de insanlara karşı sınırlarını bilmesi ve mertebesini idrak etmesidir. "Âlim, kendi mertebesini bilendir. Kendi mertebesini bilmemek, kişiye cehalet olarak yeter."⁷⁵ diye buyuran Hz. Ali'nin bu sözünde Müslüman kimsenin bilgi konusundaki tutumu yer almaktadır. Bu anlayışta cehâlet, sadece "bilgisizlik"ten ibaret değildir. Buna göre, kendi ilmî müktesebatının şuurunda olmayanlar veya bilgi konusunda daha donanımlı kimseleri görmezlikten gelenler âlim olarak nitelenemez. Kanaatimce Hz. Ali'nin bu sözü ayrıca mutlak bilgi konusuyla da ilintilidir. Buna göre insanın bilgisi, mutlak olmayıp nisbidir ve Yaratıcı'nın bilgisini aşamaz. Nitekim İslâm'ın klasik dönem eserlerinde görülen "Allâhu a'lem bi's-sevâb" cümlesinde tafdil sigasının kullanılması mutlak bilginin Allah'a ait olduğunun ifadesi olup bu, aynı zamanda Müslümanın bilgi konusundaki yaklaşımını ifade etmektedir.

İlim bizâtihi bir değer olmakla beraber Hz. Ali, ilmi imanla beraber anar: "İlim, imarla yaşatılır."⁷⁶ O'na göre ilim iman ile hayat bulduğu gibi amelle de bütünleşmesi gerekir. Bunun için Hz. Ali, ilmiyle amel etmeyen âlimi cahile benzetir: "İlmiyle amel etmeyen âlim, cehaletten uyanmayan şaşkın cahile benzer. Onun aleyhindeki hüccet daha büyük, onun pişmanlığı en derin pişmanlıktır. Allah katında en fazla kınanacak olan da odur."⁷⁷ O'na göre Allah katında en çok kınanacak kişi cahil kimse değil bilakis ilmiyle âmil olmayan âlimdir. Ayrıca ilme, işlevi sadece nakledilmekten ibaret bir bilgi yığını olarak bakılmaması gerekir: "Bir haber duyduğunuz zaman onu nakletmek için değil ona uymak için belleyip düşünün. Çünkü ilmi rivayet edenler çoktur, fakat ona riayet edenler pek

73) 20/Tâhâ/114

74) Ebû Dâvûd, "İlim", 1; Tirmizî, "İlim", 19.

75) Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, s. 195.

76) Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, s. 283.

77) Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, s. 214.

azdır.”⁷⁸ İlimin amelle bütünleşmesi konusunun lüzumuna olan vurgunun zayıflaması ve bu hususa gerekli ihtimamın gösterilmemesi sebebiyle ‘rivayet’ çoğu kez ‘riayet’ten daha az zahmetli ve daha cazip görülmüştür.

Hz. Ali bazı konuşmalarında *ilim, edep ve fikir* kavramlarını yanyana zikretmektedir: “İlim en değerli mirastır. Edep sürekli yenilenen bir elbisedir. Fikir ise saf bir aynadır.”⁷⁹ Buna göre, daha iyiye ve güzele ulaşmak için ilmin “tefekür”le olgunlaştırılması ve “edep”le tezyin edilmesi gerekir. Çünkü tefekür etme, ilim tâlibine bilmenin amaç ve gayesini öğretirken edep ise ilim sahiplerine Yaratıcı’nın bilgisini hatırlatarak ilmi gururlanmanın aracı kılmamayı öğütlemektedir. İlimde hayra tâlip olmak ve öğüdü işitip kabul etmek, ister dinî ister dünyevî bütün ilmû uğraşların ana mihveri kabul edilir. Burada Hz. Ali’nin “Basiretin en iyisi, gözünü hayırda açandır. Duymanın en iyisi, öğüdü işitip kabul edendir.”⁸⁰ sözündeki tesbiti üzerinde ayrıca durulması gerekir. Zira burada vurgulandığı gibi iyiye görmek için çaba sarf etmek ve öğüt almak için didinmek, Müslümanın bilgi elde etme çabasındaki konumu ve misyonunu tasvir eden önemli bir hatırlatmadır.

Hz. Ali, Allah’ın en fazla hoşlanmadığı iki çeşit insan bulunduğunu belirtir. Bunlardan birincisi Allah’ın kendi nefsiyle baş başa bıraktığı, hak yoldan sapan, bid’ate ve dalâlet çağrısına tutkun olan; ikincisi ise cehaleti nefsinde toplayan kişidir.⁸¹ Câhil ile dalâlet ehlinin beraber anılması cehlin de bir tür dalâlet olduğunun ifadesidir. Hakikatten uzak düşmüş olmaları yönüyle her ikisi de ahiret için amel-i fasittir. Kur’an “*Cahillerden yüz çevir!*”⁸² diye emreder. Hayatı karartan bir körlük olarak niteleyebileceğimiz cahillik, her şeyden önce sahibini hikmetten uzak bırakır. Diğer bir ifadeyle cahilin dostluğu, dost edinmek istediği kişileri hikmetten ve irfandan uzaklaştırma neticesini doğurur. Bu yüzden cahilden yüz çevirmek başlı başına bir kazançtır. Hz. Ali’nin “Cahilin irtibatı kesmesi, akıllının ilişki kurmasına denktir.”⁸³ sözünde bahsettiği durum da muhtemelen budur.

5. Farzlara Riayet ve Günahlardan Kaçınmak

Dinin temel naslarında yer alan hükümler, prensipler, emir ve yasaklar, müminlerin hayatına yön veren ve dinî düşüncenin oluşumunu sağlayan temel dinamiklerdir. Bir müminin edâ etmekle mükellef olduğu ibadetlerin başında namaz, oruç, zekât ve hac gibi bedenî ve malî ibadetler gelmektedir. İbadete düşkünlüğüyle de tanınan Hz. Ali, halife seçildiği ilk günlerde yaptığı bir konuşmasında “Farzlara dikkat edin. Onları edâ edin ki Allah sizi cennete yöneltsin.”⁸⁴ öğüdünde bulunarak farzlara riayet etmenin Allah’ın

78) Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, s. 646.

79) Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, s. 626.

80) Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, s. 198.

81) Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, s. 53-54.

82) *7/el-A'raff/199*

83) Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, s. 534.

84) Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, s. 315.

rızasını kazanmaya vesile olduğunu bildirmiştir. Zira gerçek iman hâli Allah'ın, kulları üzerindeki hakkı olan bu farzların yerine getirilmesiyle gerçekleşir. Nitekim "Allah'ın huzuruna size farz kıldığı haklarını ve açıkladığı vazifelerini edâ ederek çıkın."⁸⁵ tavsiyesi, bu ödevlerin yerine getirilmesi sürecinde gafflete düşülmemesine yönelik bir davettir. Bu gafflet hâlini haber veren "*Şeytanın adımlarını takip etmeyin.*"⁸⁶ âyeti ise şeytanın iğfaline karşı müteyakkız olunmasını talep eden bir ikaz olarak anlaşılmalıdır.

Kemale ermek için, günahtan uzaklaşmak gerekir. Fakat günahın küçümsenmesi, imtihan sürecinde kişinin düşebileceği en büyük afettir. Hz. Ali "Günahların en şiddetlisi, sahibinin önemsiz gördüğüdür."⁸⁷ demiştir. Günahların küçümsenmesi günaha karşı güven hissine sahip olma psikolojisine sebebiyet verir. Hz. Ali "Küçük günah nedeniyle kendini güvende sayma; belki de bu küçük günahtan dolayı azap göreceksin."⁸⁸ diyerek bu güven dolayısıyla küçük günahların, büyükleri için basamak vazifesi gördüğüne işaret etmiştir. Günahı küçük gördüğü için buna yenik düşen kişinin büyük günahlardan kurtulma çabasında başarılı olması beklenemez. Tıpkı Hz. Ali'nin "Günahın kendisine galip geldiği kişi galip olmaz. Kötülükle galip gelen gerçekte mağluptur."⁸⁹ sözünde işaret ettiği gibi kötülüğün mağlubiyetten öte insana bir katkısı bulunmamaktadır. Nihayetinde mâsiyetle elde edilen başarı gerçekte hüsrân; şerle gelen galibiyet ise mağlubiyet olarak değerlendirilmelidir. Taat için yapılan ameller Hakk'ın rızasını kazanmaya vesile olacağı için asıl galibiyet marufa çağırınların davetine icabet edip batıla yönelmemektir. Tıpkı Hz. Yûsuf gibi hikmet sahibi olup mâsiyetten kaçınmak gerekir.⁹⁰

6. Bid'ata Sapmamak

Bid'at, dinin ahkâmına aykırı düşen ve sünnete muvafık olmayıp sonradan ortaya çıkan inanç ve uygulamalara denir. Bid'atı *Şeriat*'in zıddı olarak tanımlayan Hz. Ali, inanç bakımından insanları *Şeriat*'a tabi olanlar ve bid'atlara sapanlar şeklinde tasnif etmiştir. Bid'ata sapanların ne delil olacak bir ışıkları ne de yol gösterecek bir kılavuzlarının bulunduğunu belirterek bu inanç ve uygulamaların müminler tarafından reddedilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁹¹

Bid'atların kaldırılması ancak *Şeriat*'ın kurallarına riayet etmek ve nebevî sünnete tabi olmakla mümkündür. Bu durumu "Bir sünnet terk edilmeden ortaya çıkan hiçbir bid'at yoktur. Bid'atlardan sakının, azmedilecek işlerin en efdali olan apaçık hidayet yoluna

85) Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, s. 329.

86) *24/en-Nûr/21*

87) Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, s. 703.

88) Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, s. 258.

89) Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, s. 699.

90) *12/Yûsuf/23*: "Günah işlemekten Allah'a sığınırım."

91) Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, s. 331.

yönelin. Bid'atlar ise işlerin en şerlisidir.”⁹² sözleriyle dile getiren Hz. Ali, bid'atlar için, “hasene” ve “seyyi'e” ayırımında bulunmamaktadır. Hz. Ali, her bid'atın mutlaka dinin bir emrini çiğneteceği veya bir kuralını unutturacağı kanaatini taşımaktadır. Bu görüşünde esasen ne kadar isabetli olduğunu, bid'atların unuttuğu sünnetleri ihya etmeye çalışan Gazzâlî (v. 505/1111), İbn Teymiyye (v. 728/1328),⁹³ İmâm Rabbânî (v. 1034/1624)⁹⁴ gibi âlimlerin mücadelelerinde görmek mümkündür.

Bid'at ihdas etme, apaçık, Allah'a iftira niteliğine sahip bir eylem tarzıdır. Esasen, bu hususun farkında olan Hz. Ali, bid'at ihdas etmenin bir afet olduğuna, neticesinde ise helak olmanın yattığına dikkat çekmektedir: “Din kılıfı giydirilmiş işler ve bid'atlar, Allah'ın koruduğu kimseden başkasını helak eder.”⁹⁵ Bid'atın sebep olduğu dinî ve ah-lâkî sapma düşünüldüğünde, bid'at ve fitne kavramlarının beraber anılmayı hak eden bir niteliğe sahip oldukları söylenebilir. Fakat asıl fitne sünnetlerin unutulması ve terk edilmesidir.⁹⁶ Çünkü bu durum, bid'atların yayılmasının zeminini oluşturur. Sünnetlerin terk edilmesi durumunda dinî alanda bid'atların sebebiyet vereceği uygulamalar, dalâlete kapı aralamaktadır. Resûl-i Ekrem'in sünnetini tatbik etmek ise, bid'atların vücut bulması ve yayılması önünde bir set vazifesi görür. Müminin takip edeceği hareket tarzı bid'atlara uymama yönünde olacağı için Hz. Ali, kendi tâbilerine “Fitnelerin işareti, bid'atların bay-rağı olmayın.”⁹⁷ tavsiyesinde bulunmaktadır.

Helal ve haram çizgisinin belirlenmesi konusunda da temel referansın Kitap ve Sünnet olduğuna dikkat çeken Hz. Ali “İnsanların ortaya çıkardığı bid'atlar, size haram kılınmış şeylerden herhangi bir şeyi helal yapmaz. Helal, Allah'ın helal kıldığı; haram da Allah'ın haram kıldığıdır.” demiştir.⁹⁸ Bu sözlerinden, dinde yeri olmayan hükümlerin, helâl ve haramların ihdas edilmesinin önüne geçmek istediği anlaşılmaktadır. Çünkü dinde hüküm vaz etme yetkisine sahip olan, sadece Allah'tır.

7. Zühd ve Sâlih Amel

Müminin ahlâkî şahsiyetinin gelişimi için dinin tavsiye ettiği zühd hayatını yaşayan bir sima olarak Hz. Ali, zahidâne bir hayat arayışında olan müminlerin rehber edindikleri

92) Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, s. 263.

93) İbn Teymiyye'nin bid'at hakkındaki görüşleri için bkz. Yazıcı, Muhammet, *İbn Teymiyye'nin Mecmû'u Fetâvâ Eserinde Ehl-i Bid'at Fırkalarına Bakışı*, (Yayımlanmamış doktora tezi), Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum 1998, s. 102 vd.

94) İmâm Rabbânî'nin bid'at hakkındaki görüşleri için bkz. Karaman, Hayreddin, *İmâm-ı Rabbânî ve İslâm Tasavvufu*, İz Yay., İstanbul 2003, s. 55-57.

95) Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, s. 317.

96) Sünnetlerin unutulması ve bid'at konusu için bkz. Karataş, Mustafa, *İbadetlerde Ruh ve Şekil*, Gonca Yay., İstanbul 2005, s. 175 vd.

97) Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, s. 275.

98) Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, s. 331.

sahâbedendir.⁹⁹ Müminlerin talip oldukları ahlâk makamları arasında yer alan ve sûfilerin farklı tanımlarda buldukları zühdü¹⁰⁰ Hz. Ali “Dünyayı ister Müslüman ister kâfir yesin, buna aldırmanandır.”¹⁰¹ şeklinde tarif etmiştir. O’na göre “Zâhidler, dünyada gülseler bile gönülleri ağlar, rahata erseler bile hüznleri artar; halkın kendilerine gıpta edeceği kadar lütfâ erseler de az kulluk ettikleri için kendilerine kızarlar.”¹⁰² Zühd hayatını dünyaya kalben meyletmeme şeklinde tanımlayan bir yaklaşımı benimseyen Hz. Ali, zühd elbisesine bürünmeye mütemayil olan kibre set çekmek için önlem olarak müminlere zâhidliklerini saklamalarını tavsiye etmektedir: “Zahidliğin en üstünü, zühdü gizlemektir.”¹⁰³ Zira zühd, kibrin rengiyle boyandığı an salih amelleri yok eden bir fitneye dönüşür.

Dünya hayatı, aslında ahiret için bir basamak rolüne sahip olmanın ötesinde sadece tüketilecek bir hayat olarak görülmemesi gerekir. Bu bakış, bir Müslümanın hareket tarzını belirleyen en temel bilinç seviyesini oluşturur. İlahî yasaları çiğneyip fitratın kanunlarına muhalif emelleri gerçekleştirme uğruna dünya hayatını bir hüsrân ve bozgun mahalli kılan nice nesillerin ve medeniyetlerin bu bilinçten uzak gayr-ı âdil yaşamları, Hz. Ali’ye göre dünyaya aldanmışlığın eseri olarak okunmalıdır. Olmayacak emeller peşinde koşan ve tarih sahnesinden çekilmiş güçlü milletlerin topraklarında yaşadığımızı dikkat çeken Hz. Ali “Onlar da dünyaya taptılar, nasıl da dinlerini bırakıp dünyaya aldandılar! Dünya onlara ancak ölümle yardım etti. Ebediyen ayrılıp gittikleri zaman kendisini seçip uyanları, kendisine dayananları tanımadığını mutlaka görmüşsünüzdür.”¹⁰⁴ diyerek dünyanın, kendini tercih edenleri bu seçimleriyle baş başa ve yalnız bıraktığını hatırlatmaktadır. Hz. Ali’nin geçmiş ümmetler ve insanlar hakkındaki “Dünyadan göçebeler gibi çadır kurduklar, sonra konaklarını bırakıp göçtüler.”¹⁰⁵ sözü hayatın faniliğine ait en dramatik sahneyi anlatması ve dünyaya tutkun olmanın hazin sonunu göstermesi yönüyle anlamlıdır. Hayat ibret alınacak sarsıcı hadiselerin saklı olduğu bir sahne olmakla beraber Hz. Ali’nin ifade ettiği gibi “İbret alınacak şey ne kadar çok, ibret alan ise ne kadar az.”¹⁰⁶ Geçmiş ümmetlerin, yaşanmış hayatların ve yıkılmış medeniyetlerin her biri imtihan sürecindeki insanın uyanabilmesi için yığıla dersler ve ibretlerle doludur.

Dünya hayatına karşı insanın teyakkuz hâlinde bulunmasını tavsiye eden Hz. Ali dünyanın vereceği sevincin kalıcı olmadığını, dünyayı elde etmekle mutlu olacağını sanan-

99) Hulefây-i Râşidîn’in zühd hayatı için bkz. Serrâc, Ebû Nasr Abdullah b. Ali, *el-Lüma’*, *İslâm Tasavvufu*, Çev. Hasan Kâmil Yılmaz, Altınoluk Yay., İstanbul 1996, s. 129-136.

100) Tanımlar için bkz. Kelâbâzî, Muhammed b. İbrâhim, *Ta’arruf, Doğuş Devrinde Tasavvuf*, Çev. Süleyman Uludağ, İstanbul 1979, s. 142-143; Serrâc, *el-Lüma’*, s. 45-46; Kuşeyrî Abdülkerim, *Kuşeyrî Risâlesi*, Çev. Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul 1999, s. 208-212.

101) Kelâbâzî, *Ta’arruf*, s. 142.

102) Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, s. 220.

103) Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, s. 630.

104) Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, s. 216-217.

105) Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, s. 328.

106) Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, s. 695.

ların da bu arzularına kavuşsalar bile “*Dünya hayatı, gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki, bu su sayesinde yeryüzünün bitkisi (önce gelişip) birbirine karışmış; arkasından rüzgârın savurduğu çerçöp hâline gelmiştir.*”¹⁰⁷ âyetinin muhatabı olduklarını şu ifadelerle dile getirmiştir: “Dünya kendine güvenen nicelerine acı vermiş; nicelerini yere vurmuş; nice kibir sahiplerini hakir kılmış; nice azamet sahibini zelil hâle dönüştürmüştür.”¹⁰⁸ Hz. Ali’ye göre bu güven, itminan, tekebbür ve benlik davasının sonucunda inkıraza uğramış kadim medeniyetlerin bıraktığı kalıntılar da, yaşayanlar için anlamlı bir öğüttür: “İssız harabelere ve bomboş kalmış memleketlere bir baksaydın; onların sana çok güzel öğütler ve dersler verdiğini görürdün.”¹⁰⁹

Hz. Ali sâlih ameli, imanın varlık işareti olarak kabul etmektedir. Kur’an-ı Kerim’de “yaratılmışların en hayırlısı”¹¹⁰ olarak anlatılan sâlih kişilerde imanın var olduğu; iman etmiş kimselerin de sâlih amelde bulunmak için mutlaka bir arzu taşıdıkları kanaatindedir. Bunu “sâlih amel imana, iman da sâlih amele delalet eder.”¹¹¹ sözüyle dile getiren Hz. Ali, Müslümanlara sâlih amel işleme konusunda acele etmeleri tavsiyesinde bulunur. Zira dünya yokluk ve zorluk, aldaticılık ve keder mekânıdır. Özellikle bu fani hayatta ölümün ansızın gelip çatmasından korkulması gerekir. “Bugün elden giden bir rızkın, yarın artmış bir şekilde geri gelmesi ümit edilebilir. Oysa dün ömürden geçen bugün geri dönmesi umulmaz. Ümit gelenle, yeis geçenle beraberdir.”¹¹² tespitinde bulunan Hz. Ali, “*Ey iman edenler! Allah’tan, O’na yaraşır şekilde korkun ve ancak Müslümanlar olarak can verin.*”¹¹³ âyetiyle muhataplarını uyarmaktadır. Ömür, yeniden kazanılması imkân dairesinde olan rızka benzememektedir. Zira rızkın geri gelmesi ümit edilebilir, ama ömrün geri verilmesi umulmaz. Dolayısıyla, insanı tüketen bu hayata karşı derin bir kaygı sahibi olmak gerekir. Ancak bu kaygının “Nefsine galip gelen, şehvetine engel olan ve aklıyla bakan kimseler gibi kaygılanın.”¹¹⁴ hitabında öne çıkan niteliklere sahip sâlihlerin kaygısı gibi olmalıdır.

Dünya ve ahiret karşılaştırmasında aradaki fark her ikisinin barındırdığı neticede saklıdır. Bu gerçeği Hz. Ali, “İki amel arasında ne kadar da fark var! Dünya amelinin lezzeti gider, yorgunluğu kalır; ahiretin ise zahmeti geçer, ecri kalır.”¹¹⁵ sözüyle hatırlatarak dünyanın başat vasfının yorgunluk, ahiretin ise kalıcı mükâfat olduğunu belirtir. Nitekim âyette “*Dünya hayatı tıpkı bir yağmur gibidir ki bitirdiği, ziraatçilerin hoşuna gider. Sonra kurur da sen onun sapsarı olduğunu görürsün; sonra da çer çöp olur.*”¹¹⁶

107) 18/el-Kehf/45

108) Şerif er-Radî, *Nehcü’l-belâga*, s. 215.

109) Şerif er-Radî, *Nehcü’l-belâga*, s. 457.

110) 98/el-Beyyine/7: “İman edip sâlih ameller işleyenlere gelince, halkın en hayırlısı da onlardır.”

111) Şerif er-Radî, *Nehcü’l-belâga*, s. 283.

112) Şerif er-Radî, *Nehcü’l-belâga*, s. 223.

113) 3/Âl-i İmrân/102

114) Şerif er-Radî, *Nehcü’l-belâga*, s. 298.

115) Şerif er-Radî, *Nehcü’l-belâga*, s. 653.

denilerek dünya hayatının faniliğine ve değersizliğine atıfta bulunulmuştur. Bu çerçevede Hz. Ali de, “Dünya göçülecek yerdir, konaklanacak değil.”¹¹⁷ diyerek dünyanın gerçek bir makam ve baki bir yurt olarak değil de yitirildiğinde üzülmeye değmez bir meta olarak görülmesini tavsiye etmektedir.

Hız. Ali, *zühhd hayatının* ve *sâlih amel* çabasının uzağında yaşayanlara “Ey ademoğ- lu, yiyeceğinden fazla kazandığın şeyde başkaları için bekçisin.”¹¹⁸ hitabında bulunurken her insanın bildiği ama kabullenemediği *fanilik* gibi bir gerçeği hatırlatmaktadır. Fakat insanın, sahip olduğu bu dünya nimetleri tarafından yalnız bırakılacağını kabullenmesi zordur. Bu kabullenememe duygusu, hayatın *abes* olarak görülmesine neden olabilir. Bununla beraber *zühhd hayatı* ve *sâlih amel* vesilesiyle nimetlerin yine hakka yönlendirilecek olması dünya hayatının *abes* olarak görülmesini engellemektedir.

8. Takvâ

Nehcü'l-belâga'da yer alan hitabelerde ön plana çıkan kavramlardan biri de *takvâ*dır. Korkulan şeye karşı nefsi koruma altına alma şeklinde tanımlanan takvânın asıl anlamı bu olmakla beraber daha sonraki kullanımlarda “havf” da, takvâ olarak adlandırılmıştır.¹¹⁹ Burada takvâyı olumsuz çağrışımları barındıran bir kavram olarak anamayız. Zira takvâ beşerî düzeydeki duygu ve tutumları ifade etmek için kullanılmaz. Alelâde “korku” değildir. Onu beşerî düzeydeki terimlerle açıklamaya çalışırsak “sevgi”den doğan “saygı” diyebiliriz.¹²⁰ Takvâ, nefsi günahattan korumakla başlar. Mahzurlu ve şüpheli olanı terk etmek ise bu sürecin farklı bir boyutudur. Hız. Peygamber “*Helal açıktır, haram da açıktır, bu ikisinin arasında şüpheli işler vardır, insanların çoğu onları bilmezler. Kim şüphelerden sakınırsa, dinini ve ırzını korumuş olur, kim de şüphelere düşerse harama düşer; aynen koruluğun etrafında otlatan çoban gibi koruluğa girmesi yakın olur.*”¹²¹ buyurarak takvânın, şüpheli hususların yanı sıra bazen de mubahları terk etmekle mükemmel hâle geleceğini beyan etmiştir.¹²² Cürcânî'nin de “Allah'ın azabından O'na itâat ederek sakınmak; işlenen suçlar veya terk edilen ameller yüzünden gelecek azaptan yine Allah'a itâat ederek korunmak”¹²³ şeklinde tanımladığı takvâ konusunda Hız. Ali şu tavsiyelerde bulunmuştur: “Ey Allah'ın kulları! Sizi hedefe götürecek azık ve sığındığınızda sizi kurtaracak bir sığınak olan takvâyaya sarılmayı tavsiye ediyorum. En duyarlı davetçi, takvâyaya

116) 57/el-Hadîd/20

117) Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, s. 219.

118) Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, s. 669.

119) Râgıb el-İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed, *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'an*, Thk. Safvân Adnân Davûdî, Üçüncü baskı, Dimaşk 2002, “v-k-y” md., s. 881.

120) Hatemi, Hüseyin, *İnsan Hakları Öğretisi*, İşaret Yay., İstanbul 1988, s. 254.

121) Buhârî, “İmân”, 39; Müslim, “Müsâkât”, 107-108.

122) Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “v-k-y” md., s. 881.

123) Cürcânî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf, *et-Tarîfât*, Thk. M. Sıddîk el-Minşavî, Dâru'l-fadîle, Kahire, trs., “Takvâ” md., s. 58.

davet etmiş, en güzel anlayıp belleyen de takvâyı anlamış ve bellemiştir. Takvâya çağırın gerçek tebliği yapmış, takvâyı anlayan da gerçekten kurtulmuştur.”¹²⁴

Kur’an-ı Kerîm takvâyı¹²⁵ bir hayat tarzı olarak sunduğu gibi insanı değerlendirmede de biricik ölçü olarak takdim etmiştir: “*Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O’ndan en çok korkanınızdır.*”¹²⁶ Diğer ölçüler ise manevî üstünlük için bir araç olarak görülmez. “Kim kalbini takva ile örterse, hayrını öne geçirir; ameli başarıya ulaşır. Takvânın en hayırlısını isteyiniz.”¹²⁷ tavsiyesinde bulunan Hz. Ali, takvâyla bezenme çağrısında bulunarak bunun koruyucu bir kalkan, sağlam bir zırh olduğunu belirtir: “Takvâ sapasağlam bir kaledir. Dalâlet ise zelil ve berbat bir kaledir, ehlini koruyamaz, kendisine sığınanları saklayıp barındıramaz. Takvâ ile hataların ibiği koparılır, yakîn ile de uzak emellere varılır.”¹²⁸

Takvâlı olma bir anlamda Allah’ın kulları üzerindeki hakkıdır: “Takvâ Allah’ın sizin üzerinizdeki hakkı, Allah’a karşı bir görevdir. Takvâ üzere Allah’tan yardım dilemek ve takvâyla Allah’a / dinine yardım etmeyi istemek bir görevdir.”¹²⁹ Allah’ın, kulların çağrısına icabette bulunup onlara yardım etmesi yine takvânın önemsenmesi ve yaşamın buna göre tanzim edilmesine bağlı kılınmıştır. Bu gerçeği dile getirmiş olan Hz. Ali’nin “Takvâyı koruyun ve takvâyla korunun.”¹³⁰ sözünden, şerden ve masiyetten korunma vasıtalarından birinin takvâ olduğu anlaşılmaktadır.

Takvânın en temel fonksiyonunu da şu sözlerle dile getirmiştir: “Takvâ, Allah dostlarını haram kıldığı şeylerden korumuş, kalplerini Allah korkusuyla devamlı beraber kılmıştır. Öyle ki bu takvâ onların geceleri uyanık, öğlenleri de oruçla susuz geçirmelerine sebep olmuştur.”¹³¹ Takvâ aynı zamanda Allah’ın rızasını kazanmanın en üst basamağında yer almış ve rızasının zirvesi kılınmıştır.¹³²

Takvâyla hareket eden müminlerin en temel vasfı onların Kur’an ahlakıyla bezenmeleridir. Bu ahlakî ölçüye göre “Muttakiler, konuştuklarında hakkı söylerler; giyimlerinde iktisatlıdır; yürüyüşleri tevazuyladır. Gözlerini Allah’ın kendilerine haram kıldığı şeylerden sakınırlar; kulaklarını kendilerine faydalı olan ilme vakfederler. Kötülüklerinden herkes emin, bedenleri tertemiz, ihtiyaçları az, kendileri iffetlidirler. Dünya onları ister;

124) Şerîf er-Radî, *Nehcü’l-belâga*, s. 221.

125) Kur’an-ı Kerîm’de takvâ kelimesi için bkz. 2/el-Bakara/197, 237; 5/el-Mâide/2, 8; 7/el-A’râf/26; 9/el-Tevbe/108, 109; 20/Tâhâ/132; 22/el-Hac/32, 37; 47/Muhammed/17; 48/el-Fetihi/26; 49/el-Hucurât/3; 58/el-Mücadele/9; 74/el-Müddessir/56; 91/eş-Şems/8; 96/el-Alak/12; Abdülbaki, Muhammed Fuad, *el-Mu’cemu’l-müfrehes li-elfâzi’l-Kur’ân*, Kahire 2001, “v-k-y” md., s. 881-882.

126) 49/el-Hucurât/13

127) Şerîf er-Radî, *Nehcü’l-belâga*, s. 249-250.

128) Şerîf er-Radî, *Nehcü’l-belâga*, s. 286.

129) Şerîf er-Radî, *Nehcü’l-belâga*, s. 371.

130) Şerîf er-Radî, *Nehcü’l-belâga*, s. 372.

131) Şerîf er-Radî, *Nehcü’l-belâga*, s. 221.

132) Şerîf er-Radî, *Nehcü’l-belâga*, s. 347.

onlar dünyayı istemez. Geceleri ayakları üzerinde saf tutup ibadet ederler; Kur'an âyetlerini anlamını düşünerek ağır ağır (tertil üzere) okurlar; onunla hüzünlere dalar, dertlerinin çaresini onda bulurlar."¹³³ Takvânın Kur'an'ı yaşama ve tefekkür etme hâli olması, onu manevî bir üstünlük ölçüsü kılmıştır.

Takvâ ile hareket eden müminler alçak gönüllü ve birbirlerine karşı merhametlidirler.¹³⁴ Hz. Peygamber "*Müminlere alçak gönüllü ol.*"¹³⁵ âyeti mucibince merhametli olmakla emrolunmuştur. Merhametli olmanın belirtilerinden biri kusur aramamak ve insanları ayıplamamaktır. Bir kusuru kendinde barındıran kimsenin başkalarını ayıplaması ise bir taşkınlık hâlidir: "Aybın en büyüğü, aybını sende varken başkasını ayıplamandır."¹³⁶ Çünkü ayıplama çabası, insanlara sevgide, merhamette ve şefkatte ortak olmanın belirtisidir. Hz. Ali, kendi ayıbını gören bir kimsenin başkalarının ayıbıyla meşgul olmayacağı¹³⁷ tespitinde bulunmaktadır. Nitekim başkasının ayıbı ve günahıyla meşgul olmanın sonucunun dünyada kınanmak, ahirette ise rahmetten uzak düşmek olduğunu haber veren Hz. Peygamber "*Kınadığınız şey başınıza gelmedikçe ölmezsiniz.*"¹³⁸ buyurmaktadır. İlahî bir ikaz olarak alınması gereken bu tesbitle beraber düşünüldüğünde her daim kendi ayıbıyla beraber yaşayan kimsenin başkalarının kusurlarıyla meşgul olması hâli, nebevî hikmetten uzak düşmekle açıklanabilir.

Muttakilerin, içinde buldukları ânın hakkını verememe kaygısını yaşadıklarını ve bunu, "Az amel işlemeye razı olmazlar; çok ameli de fazla saymazlar."¹³⁹ sözüyle dile getiren Hz. Ali, insanlara sürekli bir nefis muhasebesi yapmaları gereğini hatırlatarak, "Biliniz ki kendi içinizde sizi gözetleyenler var. Azalarımızın gözleri ve dosdoğru yazan yazıcılar var; yaptıklarınızı kaydedip niyetlerinizi sayıyorlar. Simsiyah bir gecenin zifiri karanlığı bile, sizi onlardan koruyamaz."¹⁴⁰ sözleriyle insanların sürekli bir teyakkuz hâlini yaşamalarını istemiştir. Ona göre takvâ dinin özü, kurtuluş reçetesi ve korunup arınma aracıdır: "Takvâ ile gaflet uykusundan uyanın, gününüzü onunla geçirin, kalplerinizi onunla şuurlandırın, günahlarınızı onunla yıkayın, hastalıklarınızı onunla tedavi edin, ölümü onunla karşılayın, onu kaybedene ibret nazarıyla bakın."¹⁴¹

Sözün gücünün bırakacağı etkiyi hitabeleriyle gösteren Hz. Ali muttakilerin en bariz vasfının dillerini zapt etmeleri olduğunu belirterek "Müminin dili, kalbinin arkasında; münafığın kalbi ise dilinin arkasındadır."¹⁴² demiştir. Bu vasfa sahip bir mümin, konuş-

133) Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, s. 398-399.

134) Bkz. 48/el-Fetih/29

135) 15/el-Hicr/88

136) Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, s. 704.

137) Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, s. 703.

138) Tirmizî, "Kıyâmet", 52

139) Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, s. 400.

140) Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, s. 287.

141) Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, s. 371-372.

142) Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, s. 330.

mak istediğinde düşünür, hayırsa söyler, şer ise vazgeçer.¹⁴³ Şer dairesinde yer alan ayıplama huyu aslında bir yönüyle dilin afetleri arasında yer alır. Bu psikolojik hâletin etkisi altında yaşayan ve konuşacaklarının muhasebesini yapmayanlar, Hz. Ali'nin "Ahmağın kalbi ağzında, akıllının dili ise kalbindedir."¹⁴⁴ sözüyle hatırlattığı gibi dilin bir başka afetine maruz kalmış sayılırlar.

9. Erdem Ahlakı

Müminlere ait hasletler, sahih iman ve üstün terbiyeyle kemale erer. Mümin kişi, akidesi sağlam olduğu kadar, ahlakı da olgun, örnek bir insandır. Hz. Ali, insanın kişisel zaafıya karşı teyakkuz hâlinde bulunması sadedinde acizliğin bir afet olduğundan bahseder. Buna mukabil övünülecek hasletlerden sabrın bir tür şecaat, zühdün servet, vera'nın sığınak ve rızanın ise güzel bir arkadaş olduğunu zikreder.¹⁴⁵ Hz. Hasan'a dört husus üzerinde özellikle durmasını tavsiye etmiştir. Bunlar *akıl, güzel ahlak, ahmaklık* ve *ucb* olmak üzere ikisi müspet haslet, diğer ikisi de menfi vasıflardır. Hz. Hasan'a "Zenginliğin en büyüğü akıl, fakirliğin en büyüğü ise ahmaklıktır. Kişinin kendisini beğenmesi, en büyük yalnızlıktır. En asil soy ise güzel ahlaklıdır."¹⁴⁶ öğütünde bulunarak aklın zenginlik, ahmaklığın yoksulluk, kendini beğenmenin insan için bir felâket olan yalnızlık, güzel ahlakın ise en büyük asalet olduğunu hatırlatıp bu güzel hasletlerin ziyetle bezenmeyi tavsiye etmiştir.

Kur'an'ın ve Hz. Peygamber'in tavsiye ve uygulamalarıyla şekillenen İslâm ahlakında övülen temel hasletlerden biri "vakar"dır. Kişinin insan olma mazhariyetinin farkında olmasıyla şekillenen vakar, insanlık haysiyet ve şerefini önde tutan bir tutumdur. Mesela mizahın aşırısından kaçınmak ve iffetli olmak, vakar sahibi olma erdemini sağlar. Bu konuya dikkat çeken Hz. Ali "Başkasından bahsederken bile, güldürecek söz söylemekten sakın."¹⁴⁷ diyerek ahlakî bir duruş olarak itidalli tavır sergilemenin kişinin vakarını koruyacağına işaret etmiştir.

Nefsin ahlâkî kemal noktalarından biri de "hilim"dir. Cürcânî bu kavramı, "öfke hâlinde itidal ve sükûneti koruma"¹⁴⁸ şeklinde tanımlamıştır. Kalpte bulunan öfkeyi ve gayzı tamamen silmek zor olsa da kontrol altına alınması her zaman imkân dahilindedir.¹⁴⁹ Erdem ahlakına delâlet eden bu durumu Kur'an aynı zamanda takvâ sahiplerinin vasıfları arasında anmaktadır: "*O takva sahipleri ki, bollukta da darlıkta da Allah için harcarlar; öfkelerini yutarlar ve insanları affederler.*"¹⁵⁰ Muttakilerin niteliklerinden biri olan öfkeyi

143) Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, s. 330.

144) Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, s. 636.

145) Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, s. 626.

146) Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, s. 635.

147) Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, s. 535.

148) Cürcânî, *et-Tarîfât*, "Hilim" md., s. 82.

149) Bkz. Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, I-V, Dâru'l-marife, Beyrut 1402/1982, C. III, s. 176 vd.

150) 3/Âl-i İmran/134

kontrol edebilmeyi başarma duygusunu Hz. Ali şu ifadelerle dile getirmektedir: “Öfkeni yut; ben, onun kadar sonucu tatlı ve haz verici başka bir yudum görmedim.”¹⁵¹

Kur'an'da müminlerin bilincine yerleştirilmek istenen erdemlerden biri de “sabır ahlakı”dır. Sabır, kişinin ahlakî bakımdan tekâmülünü gösteren¹⁵² önemli bir meziyet olup tebliğ faaliyetinde azim ve sebat gösteren peygamberlerin nitelikleri arasında yer alır.¹⁵³ Dünya hayatında insanın biraz korku ve açlık, mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz azaltma ile deneneceğini¹⁵⁴ buyuran Kur'an, yine aynı âyette sabredenlerin bu imtihanda başarılı olacağını “*Sabredenleri müjdele!*” diyerek haber vermektedir. İnsanoğlu hayat boyu her safhada çeşitli musibetlerle sınanmaktadır. “*O sabredenler, kendilerine bir belâ geldiği zaman: Biz Allah'ın kullarıyız ve biz O'na döneceğiz, derler.*”¹⁵⁵ âyetinde, belayla gelen her menfi duruma müminlerin sabırla karşı koydukları dile getirilmiştir. Hz. Ali de sabrı iki kısma ayırmaktadır: “Biri hoşlanmadığın şeye karşı sabır; diğeri sevdiğin şeye karşı sabır.”¹⁵⁶ Hoşlanmadığımız durumlara karşı sabretmenin anlamı açıktır. Buna mukabil sevdiğimiz şeylere karşı sabretmenin ise mizan ve kıst ölçülerine riayet ederek duygularımızı yönlendirme ve nimetlerden istifade etme anlamı taşıdığı söylenebilir.

Erdem ahlakının önemli hasletlerinden biri de “hayâ” olup “nefsin çirkin davranışlardan rahatsız olup onları terk etmesi”¹⁵⁷ şeklinde tanımlanmıştır. Hadis-i şeriflerde imanın bir cüzü olduğu¹⁵⁸ belirtilen hayâ, müminleri rikkat ve vakar sahibi kılan önemli bir nite-likdir. Hayâ şuuru, kişiyi haram ve mekruh fiilleri işlemekten kaçınmasını sağladığı gibi bu duygunun vera ve takvaya yönlendiren önemli bir fonksiyonu da bulunmaktadır.¹⁵⁹ Hz. Peygamber “*Hayâ, daima hayır getirir.*”¹⁶⁰ buyurarak hayânın kemal mertebesine yüksel-teceğine işaret etmiştir. Hayâ sahibinin, ayrıca insanlar nezdinde de derecesinin yüksele-ceğine dikkat çeken Hz. Ali ise “Kim hayâ elbisesine bürünürse, insanlar onun ayıplarını görmez.”¹⁶¹ diyerek, bu ahlakî meziyetin insana saygınlık kazandıracağını vurgulamıştır.

Hz. Ali'ye göre kâmil insan olma, himmet, insanlık, utanma ve kıskançlık hasletle-rini barındıran dinî ve ahlakî bir mertebedir. “Kişinin kıymeti himmetinin ölçüsü kadar, doğruluğu insanlığı kadar, şecaati yaptığı kötülükten utandığı kadar, iffeti ise kıskançlığı kadardır.”¹⁶² sözü, kemal mertebesine erişme safhasının önemli ahlak değerlerini anlat-

151) Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, s. 533.

152) Gazzâlî, *İhyâ*, IV, 62 vd.

153) *46/el-Ahkâf/35*

154) *2/el-Bakara/155*

155) *2/el-Bakara/156*

156) Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, s. 638.

157) Râğîb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “h-y-y” md., s. 270; Cürçânî, *et-Tarîfât*, “Haya” md., s. 83.

158) Buhârî, “İmân”, 3; Müslim, “İmân”, 57.

159) Gazzâlî, *İhyâ*, III, 320 vd.

160) Buhârî, “Edeb”, 77; Müslim, “İmân”, 60.

161) Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, s. 674.

162) Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, s. 637.

maktadır. Bu değerler ise erdem ahlakına sahip olabilme yolunda hikmetle hareket etmenin gerekliliğini hatırlatması açısından önemlidir.

Dinin emir ve yasaklarına uymada izlenecek genel tavır ve ölçü ise, yine erdem ahlakının önemli bir ögesi olan “ihtiyat” kavramıyla ifade edilir. “Nefsi günaha karşı koruma”yı¹⁶³ ifade eden ihtiyat da *vera* ve *takva* gibi¹⁶⁴ dinî bir tutum ve ahlakî bir ilkedir. “*Helâl bellidir, haram bellidir. İkisi arasında birçok insanın –helâlden mi haramdan mı olduğunu- bilmediği şüpheli işler vardır; şüpheli işlerden sakınan kimse dinini ve ırzını/ insanlık onurunu korumuş olur.*”¹⁶⁵ hadis-i şerifi, teklifi hükümlerde ihtiyat ilkesine riayet etmenin en güvenli yol olduğunu hatırlatmaktadır. Dünyevî işlerde ihtiyatlı olmak, başarı elde etmenin tek kriteri olmasa bile kararlılık, tedbirli olmak ve sırları açığa vurmamak gibi meziyetler, zafere giden yolun şartları arasında yer alır. Nitekim “zafer kararlılıkla, kararlılık düşünüp taşınmakla, bu da sırları gizlemekle olur.”¹⁶⁶ Düşünüp taşınmadan mücadeleye atılmak ve ihtiyatı elden bırakmak, maddî ve manevî hayatın ahengini bozar.

Maddî kazanç da, insanlar için birer sınamaya vasıtası olan hâller arasında yer almaktadır. Yoksulluk ve zenginlik özü itibarıyla ne kıvanç ne de yergi konusudur. Bunların erdem ahlakına konu olmaları ise ancak bazı tutumlarla beraber anılmalarıyla mümkündür. Mal yardımı yapılmasına lâıyk bir yoksulun iffet sahibi, zengin ise şükredenlerden olması durumunda dinî ve ahlakî bir tutumdan bahsedilir.¹⁶⁷ Kur’an’da kendilerine yardımda bulunulacak yoksulların özellikleri belirtilirken, “*Durumları hakkında bilgisi olmayanlar iffetli davranışları sebebiyle onları zengin zanneder.*”¹⁶⁸ denilmekte ve bu insanların muhtaç olmalarına rağmen dilenmedikleri bildirilmektedir. Hz. Ali “İffet, fakirliğin ziyneti; şükür, zenginliğin ziynetidir.”¹⁶⁹ derken iffeti fakirlikle, şükürü zenginlikle beraber anmıştır. Dolayısıyla affif olmayan bir yoksul ve şükürü hatırlamayan bir zengin, içinde buldukları hâli Allah’ın hoşnutluğunu kazanmaya vesile kılamamış kimseler arasında anılır.

Ahlakî tutumların ana zeminini oluşturan “fazilet” duygusu, erdem ahlakına yapılan vurguda öne çıkan kavramlar arasında yer alır. Fazilet sahibi olma, insanlarda değişik durum ve zamanlarda farklı tezahür eder. Açlık ve tokluk ise bu çerçevede insanların sınanabileceği en elverişli hâller arasında yer alır. Fakat bu iki hâlin insanlardaki tezahürü farklıdır. Açlık bazı şahsiyetlerde olumsuz netice verirken kimilerinde ise tokluk tehlikeli bir ruh hâlinin doğuşuna sebebiyet vermektedir. Hz. Ali, “Aç kaldığı zaman asil kişinin, doyduğu zaman aşağılık kişinin saldırısından sakının.”¹⁷⁰ sözüyle bazı beşeri ihtiyaçlar

163) Cürcânî, *et-Tarîfât*, “İhtiyât” md., s. 13.

164) Gazzâlî, *İhyâ*, I, 26; II, 95 vd.

165) Buhârî, “İmân”, 39; Müslim, “Müsâkât”, 107-108.

166) Şerîf er-Radî, *Nehcü’l-belâga*, s. 637.

167) Gazzâlî, *İhyâ*, IV, 201.

168) *2/el-Bakara/273*

169) Şerîf er-Radî, *Nehcü’l-belâga*, s. 701.

170) Şerîf er-Radî, *Nehcü’l-belâga*, s. 638.

karşısında farklı nitelikteki insanların kendilerine özgü hasletleri dışı vuracakları ve zaten insanoğlunun buna da mütemayil olduğu tespitinde bulunmaktadır. Burada değişik iki hâlin farklı kişilerde aynı neticeye sebebiyet vermesinin bu kişilerin sahip oldukları ahlakî sıfatlarla alakalı olduğu göz ardı edilmemelidir. Hz. Ali'nin bu sözünde dikkat çekilmek istenen husus da budur.

Erdem ahlakının önemli öğelerinden biri de “cömertlik”tir. Peygamberlerin vasıflarından olan cömertlik,¹⁷¹ nimetleri ve imkânları başkalarının yararına seferber etmektir. Cömert olmayı ve infak etmeyi öğütleyen ve teşvik eden¹⁷² Kur'an “*Onlar kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden Allah yolunda infak ederler.*”¹⁷³ mealindeki âyette görüldüğü gibi cömertliği müminlerin temel hasletleri arasında anmaktadır. Sosyal çevrede sahibine itibar kazandıran¹⁷⁴ bu meziyetin en temel ahlakî kriterinin “istenmeden verme” olduğunu belirten Hz. Ali, “İstendikten sonra vermek ise utançtır.”¹⁷⁵ diyerek bu imtihanda kazananların bu ilkeye riayet edenler olduğunu hatırlatmaktadır. İsteyeni azarlamak ise cimrilikle açıklanmaktan öte ahlakî bir aşınmanın ifadesi sayılmalıdır. “*El açıp isteyeni de sakın azarlama!*”¹⁷⁶ âyet mealinde ifade edilen tavsiye, insanoğluna bahşedilen nimetlerle beraber düşünüldüğünde bu aşınmanın yoksulluk günlerini hatırlamaktan kaçıştan kaynaklandığı anlaşılır.

Kur'an, nimetlerin yerinde kullanılmamasını yani israfı yasaklar¹⁷⁷ bu yasağa uymayanları “*Gereksiz yere saçıp savurma. Zira böylesine saçıp savuranlar şeytanların kardeşleridir.*”¹⁷⁸ âyet mealinde işaret edildiği gibi “şeytanların kardeşleri” şeklinde tasvir etmektedir. İyilik yapılacak yerin ve şahısların seçimindeki özensizlik de nimetlerin israfına ve adaletsizliğe yol açabilir. Bundan dolayı Hz. Ali, layık olmayanlara iyilik yapmanın karşılığının “şer” olacağı düşüncesindedir. Bu durumda sahibine nikmet olarak dönecek şey ise süflilerin teşekkürü, şerhilerin sevgisi ve cahillerin sözleridir.¹⁷⁹

10. Yöneticinin Vasıfları ve Onlara Tavsiyeleri

İnsanların sevk ve idare edilebilmesinin temelinde “hikmetle hareket etme” bulunmaktadır.¹⁸⁰ Yönetime hâkim ilkelerin ve prensiplerin naslara uygun olması şeklinde ifade edebileceğimiz hikmetle hareket etme, daha dar anlamda yönetimin insanların maslahatını önceleyecek şekilde organize edilmesi olarak da tanımlanabilir. Kararların alınması,

171) Hz. İbrahim'in misafirlerine olan cömertliği için bkz. 51/ez-Zâriyât/24-27

172) Bkz. 2/el-Bakara/267; 3/Âl-i İmrân/92, 180; 92/el-Leyl/5-7, 17-18.

173) 8/el-Enfâl/3

174) Cömertliğin faziletleri için bkz. Gazzâlî, *İhyâ*, III, 243.

175) Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, s. 638.

176) ed-Duhâ, 93/10

177) Bkz. 6/el-En'âm/141; 7/el-A'râf/31; 25/el-Furkân/67

178) 17/el-İsrâ/26-27

179) Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, s. 259.

180) 16/en-Nahl/125: “*Resûlüm! Sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır.*”

uygulanması ve muhtemel engellerin aşılabilmesi safhalarının nasslara uygunluğu kadar bu süreçlerin insanların güvenine ve memnuniyetine dayalı olarak sevk ve idaresi yöneticinin hikmet bilinciyle alakalıdır.

Hikmetle hareket etmenin zorunlu kıldığı ilkelerden biri yönetimde “adalet”, yöneticide ise “kabiliyet”tir. Yönetime hâkim olan ilkelerin hikmete uygunluğu belli oranda bu esasların varlığıyla bilinir. Yöneticilik çözüm odaklı bir perspektif gerektirdiği için hikmetle yönetme tarzının yöneticiden talep ettiği diğer bir haslet “sabır”dır. “Önderlik işi, gönül genişliği ile mümkündür.”¹⁸¹ diyen Hz. Ali önder olacak kişinin sabırlı olmasını gerekli görmektedir. Zira adaletin tesisi diğer şartların varlığı yanında ayrıca yöneticinin belli oranda tahammül sahibi olmasıyla mümkündür. Nitekim Kur’an’da Hz. Peygamber’e yapılan hitapta “*Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz, etrafından dağılıp giderlerdi.*”¹⁸² denilerek genel anlamda yöneticinin rıfk ve merhamet sahibi olmasına vurgu yapılmıştır.

Hikmetle yönetmek, “*Onların işleri, aralarında şûra iledir.*”¹⁸³ âyetinde de haber verildiği gibi “yönetimde şûra”yı esas almayı gerekli kılar. Kur’an’da bir yönetim tarzı olarak yer alan bu ilke, “*İş hakkında onlara danış.*”¹⁸⁴ âyetinden anlaşıldığı kadarıyla yöneticiyi denetleme ve kontrol etmeyi de içermektedir. Bu konuda Hz. Ali, yöneticinin namus, kan, ganimet ve kanunlar üzerinde dilediği gibi tasarrufta bulunma hakkına sahip olmadığını savunur. “Cimri, cahil ve zalim kişinin, Müslümanlara önderlik etmesi de doğru değildir. Cimri, halkın malına göz diker; cahil, onları yoldan çıkarır; zalim, onları canlarından eder.”¹⁸⁵ derken bu kontrol mekanizmasının gerekliliğinin sebebine işaret etmiştir. Ayrıca şûra ilkesi *cimri, cahil ve zalim* kişinin yönetimde yer almasının önünde bir bent vazifesi görür.

Hikmetle yönetmek askerî konularda “mutlak itaat”i zorunlu kılmaktadır. Hz. Ali, bazı komutanlarına yaptığı tavsiyede askerlerin kendilerine itaat etmelerini sağlamalarını emrederek, savaşa katılma isteğini izhar etmeyen askerlere aldırılmalarını, gelenlerle harekete geçmelerini söylemiştir. Çünkü orduların sevk ve idaresinde disiplin önemlidir, buna riayet etmeyen askerler için “Onların savaşa gelmemeleri, hazır bulunmalarından; oturmaları, hücumlarından daha hayırlıdır.” demiştir.¹⁸⁶ Askerî konularda disiplinin ve savaşta mutlak itaatin başarının teminatı olduğunu Tâlût kıssasında da görmekteyiz. Nitekim Tâlût, askerlerini bir ırmağın suyuyla imtihan etmiş, ondan içenlerin orduya katılmayacağını bildirerek sayıca az ama disiplinli bir birlikle Câlût’un ordusunu yenmiştir.¹⁸⁷

181) Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, s. 667.

182) 3/Âl-i İmrân/159

183) 42/eş-Şûra/38

184) 3/Âl-i İmrân/159

185) Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, s. 248.

186) Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-belâga*, s. 481-482.

187) 2/el-Bakara/249

Hız. Ali ordusuna hitap ettiği bir konuşmasında da savaş hukukunu hatırlatarak şöyle buyurmuştur: “Hezimete uğrarlarsa kaçıanı öldürmeyin, size sığınanı vurmayın, yaralıyı katletmeyin. Liderlerinize veya şahsınıza sövseler bile kadınlara eziyet etmeyin.”¹⁸⁸ Azerbeycan valisi Eş’as b. Kays (v. 40/661)’a bazı tavsiyelerde bulunurken valiye sorumluluğunu hatırlatarak hevâsına uymamasını hatırlatmış ve “Emrindekilere karşı zorbalık ve istibdatta bulunmaya hakkın yoktur. Delil olmadan iş yapma!” demiştir.¹⁸⁹ Başka bir konuşmasında, atamış olduğu valiye halkın üzerine kanat germesi, onlara güler yüzlü davranması ve şefkatle muamele etmesini tavsiye ederek şöyle buyurmuştur: “Bakışında, görünüşünde, işaretinde ve selamında onlar arasında eşit davran ki büyükler, zayıfların hakkını çiğnerken senin korkundan güvende olmasınlar; zayıflar da adaletinden ümit kesmesinler.”¹⁹⁰

Hız. Ali’nin Malik b. Hâris el-Eřter (v. 37/657)’i Mısır’a vali tayin ettiğinde kendisine göndermiş olduğu emirnamede yer alan řu ilkeler ve tavsiyeler, yönetimin esaslarını ve ahlakî dayanaklarını vaz etmesi ačíından dikkat çekicidir:

Halkına merhametle muamele etmeyi kalbine şiar, onları sevmeyi ve onlara lütfetmeyi kendine huy edin. Onlara karşı yiyeceklerini ganimet bilen yirtıcı bir canavar gibi olma.

Bir kimseyi affetmiş olmaktan dolayı pişman olma ve cezalandırmadan dolayı da sevinme. Öfkene kapılıp ceza vermekte acele etme.

Allah’ın azametiyle boy ölçüşmeye; gücünü, onun yüce kuvvetine benzetmeye kalkışma. Çünkü Allah, her zaman zorbayı ezip zelil eder; her kibirlenip büyüklük taslayanı alçaltır.

Danıştığın kişiler arasına, seni cömertlikten vaz gečíren ve fakirlikle korkutan hićbir cimriyi, işlerde zayıf olmana neden olan herhangi bir korkağı, aćgözlülüđu süslü gösteren herhangi bir hırslıyı dâhil etme. Cimrilik, korkaklık ve hırs, Allah hakkında kötü zannın bir araya getirdiği farklı huylardır.

İdaren altındaki ülkenin salahı ve senden önceki insanların yaptıkları doğruları ikame etmek için daima âlimlerle görüş, hikmet ehliyle beraber ol.¹⁹¹

“Zulmedenlere meyletmeyin; sonra size ateş dokunur. Sizin Allah’tan başka dostlarınız yoktur. Sonra (O’ndan da) yardım göremezsınız.”¹⁹² âyetinde emredildiği gibi zulme eğilim göstermemek imânî bir görevdir. Bu şuurla hareket eden Hız. Ali “Allah’a yemin ederim ki mazlumun hakkını zalimden alacağım, zalimin burnuna halka takıp gem

188) şerîf er-Radî, *Nehcü’l-belâga*, s. 492.

189) şerîf er-Radî, *Nehcü’l-belâga*, s. 482.

190) şerîf er-Radî, *Nehcü’l-belâga*, s. 570.

191) şerîf er-Radî, *Nehcü’l-belâga*, s. 569-75.

192) *11/Hûd/113*

vuracağım, istemese bile hakkın kaynağına zorla sürüp götüreceğim.”¹⁹³ diyerek zulme karşı aktif mücadele vermenin gereğine işaret etmiştir. Zulmün ahlakîlikten en uzak olanı için “Zulmün en aşırısı, zayıflara yapılandır.”¹⁹⁴ diyerek ahlakî bir ilkeyi hatırlatan Hz. Ali başka bir konuşmasında “Mazlumun zalimden hakkını alacağı gün, zalimin mazluma zulmettiği günden daha çetindir.”¹⁹⁵ buyurarak zalimlerin ahiretteki durumunun daha çetin olduğuna vurguda bulunmuştur. “Allah’a zalim olarak değil, mazlum olarak varmaya çalışın.”¹⁹⁶ diyerek de zulmün hiçbir şartta kabul edilemez olduğunu ifade etmiştir.

Sonuç

Dinin özünü ve amacını anlama hususunda Hz. Ali’nin Ashâb-ı kiram içinde özel bir yeri bulunmaktadır. *Nehcü’l-belâga*’da yer alan hitabelerden hareketle inşa edilecek Hz. Ali tasavvurunda, Hz. Ali’nin fakih ve hikmet ehli bir sahâbî olduğu görülmektedir. Eserin Hz. Ali’ye isnadının sıhhati konusuna kaynaklar her ne kadar tereddütle yaklaşıyor olsalar da, devrin soysal ve politik hadiselerine ışık tutmasının yanında Hz. Ali’nin fıkhnın anlaşılması ve hikmet anlayışının okunması açısından önemlidir.

Eser ile karşılaştırmalı âyet ve hadislerden yaptığımız referanslara bakıldığında, İslâm hikmet geleneğinin kendisinden olabildiğince beslendiği fakih bir sahâbî olarak Hz. Ali, Kur’an’a ve Sünnet’e bağlılığından taviz vermediği, ayrıca düşüncesini bu iki temel esas üzerine inşa ettiği anlaşılmaktadır. Kur’an bütün sahâbe tarafından yegâne merci olarak kabul edildiği gibi Hz. Ali’nin fıkhnında da şer’î ve aklî her hakikatin ilk prensibidir. Hz. Ali, ümmetin önündeki muhtemel tehlikelerden biri olan inanç temelli buhranların önüne geçmek ve esasla teferruatın birbirine karışmasına engel olmak için, Müslümanları Kur’an’a tabi olmaya çağırılmaktadır. Her bid’atın mutlaka dinin bir emrini çiğneteceği veya bir kuralını unutturacağı kanaatini taşıdığı için bid’atların kaldırılmasını ancak Şeriat’ın kurallarına uymak ve nebevî sünnete tabi olmakla mümkün görmektedir.

İbadete düşkünlüğüyle tanınan Hz. Ali’ye göre farzlara dikkat edilmesi önemli bir husus olup Allah’ın rızasını kazanmaya vesiledir. O’na göre, iman “sabır, yakîn, adalet ve cihad” olmak üzere dört esas üzerine inşa edilmiştir. Ayrıca İslâm ahlakında övülen temel hasletler Kur’an’ın ve Hz. Peygamber’in tavsiye ve uygulamalarıyla şekillenmiş olup bunlar vakar, hilim, sabır ve hayâ sahibi olmak ile helâl ve haram konularında ihtiyat ilkesine riayet etmektir. Takvâ ise önemli bir dinî duyarlılık ilkesi olup takvâ ehlinin en temel vasfı Kur’an ahlakıyla bezenmiş olmalarıdır. Takvânın en temel fonksiyonu ise Allah dostlarını haram kıldığı şeylerden koruması ve Allah’ın rızasına nail olmanın en üst basamağına ulaştırıyor olmasıdır.

İlk üç halifenin Hz. Ali’ye önemli konularda danışmaları, O’nun yönetimde ve sosyal ilişkilerdeki birikiminin derinliğine işaret etmektedir. O’na göre insanların sevk ve ida-

193) Şerîf er-Radî, *Nehcü’l-belâga*, s. 253.

194) Şerîf er-Radî, *Nehcü’l-belâga*, s. 531.

195) Şerîf er-Radî, *Nehcü’l-belâga*, s. 701.

196) Şerîf er-Radî, *Nehcü’l-belâga*, s. 275.

re edilebilmesinin temelinde “hikmetle hareket etme” bulunmaktadır. Bu da yönetimde “adalet”in tesisi, yöneticide ise “kabiliyet” ve “sabır” hasletlerinin varlığıyla gerçekleşir.

Kaynakça

- Abdulkaki, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemu'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'ân*, Dâru'l-hadîs, Kahire 2001.
- Ahmetoğlu, Şahin, “İslâm Mezhepleri Tarihi'nde Karizmatik Liderlik Anlayışı: Hz. Ali Örneği”, *Milel ve Nihal*, C. 7, S. 3, 2010, s. 167-188.
- Azimli, Mehmet, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4*, Hz. Ali, Ankara Okulu Yay., İstanbul 2015.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Câimu's-sahîh*, I-VIII, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul, trs.
- Bulut, Halil İbrahim, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2015.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf, *et-Tarîfât*, Thk. M. Sıddîk el-Mînşavî, Dâru'l-fadîle, Kahire, trs.
- Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman, *Sünen-i Dârimî*, I-II, Dâru'l-hadîs, Kahire 2000.
- Durmuş, İsmail, “Nehcü'l-belâga”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2006, C. XXXII, s. 538-540.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as, *Sünen-i Ebû Dâvûd*, I-V, Dâru'l-hadîs, Kahire 1999.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, I-V, Dâru'l-marife, Beyrut 1402/1982.
- Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, Çev. Salih Tuğ, I-II, Ankara 2003.
- Hatemi, Hüseyin, *İnsan Hakları Öğretisi*, İşaret Yay., İstanbul 1988.
- İbn Abdilber, Yûsuf b. Abdillâh en-Nemerî, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, I-IV, Dâru'l-cîl, Birinci baskı, Beyrut 1992.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddin Ali b. Muhammed, *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, I-VI, Dâru'l-fikr, Beyrut 1989.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, Thk. Âdil Ahmed Abdülmevcud – Ali M. Muavvaz, I-VIII, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut 1415.
- _____, *Lisânü'l-mîzân*, I-VII, Müessesetü'l-a'lemî li'l-menşûrât, Beyrut 1406/1987.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd, *Sünen-i İbn Mâce*, I-IV, Dâru'l-hadîs, Kahire 2005.
- Kâdî İyâz, Ebu'l-Fazl İyâz b. Mûsâ el-Yahsûbî, *Kitâbü'l-imân*, Thk. Hüseyin b. Muhammed eş-Şevvât, Dâru'l-vatan, Birinci baskı, Riyad 1417.
- Kandemir, M. Yaşar, “Ali (İlmî Şahsiyeti)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, C. II, s. 375-378.
- Karaman, Hayreddin, *İmâm-ı Rabbânî ve İslâm Tasavvufu*, İz Yay., İstanbul 2003.
- Karataş, Mustafa, *İbadetlerde Ruh ve Şekil*, Gonca Yay., İstanbul 2005.
- Kelâbâzî, Muhammed b. İbrâhim, *Ta'arruf, Doğuş Devrinde Tasavvuf*, Çev. Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul 1979.

- Korkmaz, Sıddık, “*Nehcü’l-Belâğa’nın Müellifi ve Metni İle İlgili Problemler*”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 23, Yıl: 2007, s. 165-184.
- Kuşeyrî, Abdülkerim, *Kuşeyrî Risâlesi*, Çev. Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul 1999.
- Malik b. Enes, *el-Muvatta*, Thk. M. Fuad Abdalbaki, Dâru’l-hadîs, Kahire 2005.
- Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, İstanbul 1300.
- Müslim, Ebu’l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmiu’s-sahîh*, Thk. M. Fuad Abdalbaki, I-V, Dâru’l-hadîs, Kahire 1997.
- Öz, Mustafa, “*Ali Evlâdı*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, C. II, s. 392-393.
- Özel, Mustafa, “*Şerîf er-Radî*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, C. XXXIX, s. 4-5.
- Özdemir, Mehmet, “*Endülüs Emevileri Döneminde Hz. Ali İle İlgili Yaklaşımlar*”, *Hz. Ali Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri*, Bursa 2005, s. 245-256.
- Râgıb el-İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed, *Müfredâtu elfâzi’l-Kur’an*, Thk. Safvân Adnân Davûdî, Dâru’l-kalem, Üçüncü baskı, Dimişk 2002.
- Sadrüşşerâ Ubeydullah b. Mes’ûd, *et-Tâvzîh şerhu’t-Tankîh* (Teftâzânî’nin *et-Telvîh ilâ keşfi hakâiki’t-Tenkîh*’i ile birlikte), I-II, Dâru’l-erkam, Beyrut, trs.
- Serrâc, Ebû Nasr Abdullah b. Ali, *el-Lüma’*, *İslâm Tasavvufu*, Çev. Hasan Kâmil Yılmaz, Altınoluk Yay., İstanbul 1996.
- Sofuoğlu, Cemal, “*Gadir-i Hum Meselesi*”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XXVII, Yıl: 1983, s. 461-470.
- Şahin, Haşim, *Ahmet Yaşar Ocak Kitabı / Arı Kovanına Çomak Sokmak*, Timaş Yay., İstanbul 2014.
- Şerîf er-Radî, Muhammed b. el-Hüseyin (v. 406/1015), *Nehcü’l-belâğa*, (nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd), I-III, Matbaatü’l-istikâme, Kahire, trs.
- _____, *Nehcü’l-belâğa*, Çev. Beşir Işık v.dğr., Birleşik Yay., Ankara 1990.
- _____, *Nehcü’l-belâğa*, Çev. Adnan Demircan, Beyan Yay., İstanbul 2013.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ, *el-Câimu’s-sahîh*, I-VI, Dâru’l-hadîs, Kahire 2005.
- Topaloğlu, Bekir v.dğr., *İslâm’da İnanç Esasları*, İstanbul 2001.
- Üzüm, İlyas, “*Şâh-ı Merdân Murtażâ Alî: Kültürel Alevî Kaynaklarına Göre Hz. Ali Tasavvuru*”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, S. 11, 2004, s. 75-104.
- Yazıcı, Muhammed, *İbn Teymiyye’nin Mecmû’u Fetâvâ Eserinde Ehl-i Bid’at Fırkalarına Bakışı*, (Yayımlanmamış doktora tezi), Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum 1998.
- Zamânî, Mustafa, *Terceme u şerh-i Nehci’l-belâğa*, I-IV, İntişârât-ı Peyâm-ı İslâm, Tahran 1360.
- Zuhaylî, Vehbe, *et-Tefsîrû’l-münîr*, I-XV, Dâru’l-fikr, İkinci baskı, Dimişk 2003.